

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
Faculty of Romance and Germanic Philology
Linguistics and Translation Department

Translation Project:
Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation by Leanda de Lisle

Перекладацький проєкт:
Переклад книги Леанди де Лайл: «*Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation*»

BA Paper

Ilchuk Viktoriia
PERb-2-22-4.0d

Цим підписом завідаю,
що подані на захист
рукопис та електронний
документ є ідентичні.
24.05.2026 р.

Research supervisor:
L. Kalytiuk, Ph.D.

Kyiv 2026

Abstract

The translation project is dedicated to the translation and analysis of a fragment from the book *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation* by Leanda de Lisle.

Chapter One contains the source English text and its target Ukrainian translation, completed by the author of the research. The selected excerpt encompasses the first two chapters of the book.

The second chapter provides a translation analysis with particular attention to the features of historical and biographical discourse, the rendering of proper names, culture-specific elements, intertextual references, and the stylistic features of the author's narrative.

Special emphasis is placed on the study of translation techniques used to ensure semantic accuracy and stylistic equivalence in the Ukrainian version of the text.

This translation project is of relevance to students of translation and philology, as well as anyone interested in history, gender perspectives, and narrative biography.

Key words: *translation, translation analysis, historical discourse, historical and cultural realia, proper names, historical context, translation techniques.*

Анотація

Цей перекладацький проект присвячений відтворенню та аналізу уривка з книги Леанди де Лайл «Генрієтта Марія: войовнича королева, яка розділила націю».

У першому розділі проекту представлено оригінальний англійський текст та його український переклад, виконаний автором дослідження. Джерельною базою розвідки слугували перші два розділи книги.

Други розділ містить перекладацький аналіз друготвору з особливою увагою до специфіки історичного та біографічного дискурсу, зокрема, досліджено особливості відтворення власних назв, культурно-специфічних елементів (реалій), інтертекстуальних посилань та стилістичних особливостей авторського наративу

Особливий акцент зроблено на вивченні перекладацьких прийомів та трансформацій, що використовуються для досягнення семантичної точності та стилістичної еквівалентності в українській версії тексту.

Практичне значення проекту полягає в можливості його використання студентами перекладацьких та філологічних спеціальностей, а також колом читачів, які цікавляться історією, гендерними перспективами та наративною біографією.

Ключові слова: *переклад, аналіз перекладу, історичний дискурс, історичні та культурні реалії, власні назви, історичний контекст, перекладацькі прийоми.*

Contents

Introduction	4
Chapter 1. Translation of <i>Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation</i> by Leanda de Lisle	Помилка! Закладку не визначено.
Chapter 2. Rendering of Historical Realia in the Ukrainian Translation of <i>Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation</i> by Leanda de Lisle	31
2.1. General characteristics of the book and the author's biography	31
2.2. Historical discourse and its main features	32
2.3 Types and classification of realia in the biographical text	34
2.4 Translation strategies and techniques used for rendering realia into Ukrainian	36
Conclusions	41
References	42
Appendices	

Introduction

In recent years, there has been a growing interest in popular history and biographical literature, particularly in works that shed new light on well-known historical figures. Readers are increasingly drawn to narratives that reveal fascinating, previously unknown facts, underpinned by meticulous archival research and presented in the engaging style characteristic of literary prose. Leanda de Lisle's works, particularly her studies of the Tudor and Stuart dynasties, are a prime example of this genre. Her writing style is characterised by meticulous attention to detail, the deconstruction of historical myths, and a vivid portrayal of the socio-political climate of early modern England.

The **relevance** of this translation project stems from the need to reproduce historical documentary works in the Ukrainian language. This presents challenges during the translation process, as it requires a deep understanding of both the era of the original text and effective translation strategies. A translator must understand the national characteristics of a foreign language, as well as the historical and cultural features of the era, in order to avoid cultural misunderstandings. In historical documentary literature, national character is reflected through specific cultural realia, social hierarchies and the unique discourse of that period. If these features are not taken into account during the translation process, many important semantic and cultural nuances may be lost, as well as the authenticity of the historical context and the author's narrative style. Preserving the historical flavour whilst ensuring the text remains accessible to a modern Ukrainian audience requires a grasp of the intricate interweaving of cultural and historical realia, archaic terminology and complex rhetorical structures.

The **goal** of our current project is to translate a fragment of the book *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation* by Leanda de Lisle and analyze the translation techniques and strategies employed to convey historical and cultural nuances.

To achieve this goal, the following objectives are to be completed:

- 1) To translate a selected fragment of the book;
- 2) To characterize the properties of the source text and identify its features;
- 3) To conduct a comprehensive analysis of the translated fragment, focusing on the rendering of historical realia, titles of nobility, and cultural concepts specific to 17th-century England;
- 4) To identify and systematize the translation techniques used to maintain the communicative intent and stylistic authenticity of the original text.

The **project material** is the fragment of the book *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation* by Leanda de Lisle and its translation into Ukrainian. The source text consists of 46,456 characters with spaces; the target text consists of 51,309 characters with spaces.

The **translation project** includes an introduction, translation, translation commentary, conclusion, references, and appendices. The project consists of 25 pages of actual translation and 10 pages of translation analysis.

Chapter 1. Translation of *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation* by Leanda de Lisle

Part One THE SOCIETY OF PRINCES A CARPENTER'S WORKSHOP

Частина перша СПІЛЬНОТА ПРИНЦІВ МАЙСТЕРНЯ ТЕСЛЯРА

SEE THE MIDWIFE. WITH HER cleft chin, neatly plucked eyebrows and bold eyes, Louise Bourgeois liked to dress as the professional she was: starch collars and neat ribbed dresses, adorned with a small, shining crucifix.¹ Today, however, on a summer evening in 1601 she is in a Parisian palace. A group of courtiers are milling about after a dinner hosted by a rich financier. She is watching a small wiry man, with a high nose, standing in the middle of the room. Henry IV, head of the House of Bourbon, is 'retelling feats of valour' – largely his own.

Louise Bourgeois's king had fought and won a civil war that had been fuelled by dynastic uncertainty and religious division. As a Protestant, he had led the forces of the Calvinist minority, the Huguenots. Then, in 1593, Henry had converted to the Catholicism of the French majority. His apocryphal comment on this was that 'Paris is worth a Mass'. The civil wars had ended and under the 1598 Edict of Nantes Henry had granted his former co-religionists widespread privileges as well as religious liberty. Protestants and Catholics could both practise their faith in France. Yet dynastic uncertainty remained. Henry had no legitimate son.

Louise's Europe was not a collection of nation states ruled by politicians, or even individual monarchs. It was a place of regions and

Повитуха Луїза Буржуа мала роздвоєне підборіддя, акуратно вищипані брови й сміливий погляд. Завжди одягалася так, як і всі повитухи: жорсткі комірці, охайні сукні в рубчик, прикрашені маленьким блискучим хрестиком. Сьогодні ж, у літній вечір 1601 року, вона в одному з паризьких палаців. Пишна вечеря, влаштована заможним фінансистом добігала кінця, і тепер у просторій залі метушаться придворні. Тим часом Луїза спостерігає за невисоким, жилим носатим чоловіком, що стоїть посеред кімнати. Як виявилось, це був не просто чоловік, а перший король з династії Бурбонів, Генріх IV. Він із захопленням «розповідає про героїчні подвиги», здебільшого власні.

Король здобув перемогу у громадянській війні, що була спричинена династичною невизначеністю та релігійним розколом. Як протестант, він очолював війська кальвіністської меншини — гугенотів. Однак у 1593 році король зважився на рішучий крок і прийняв католицизм, яке сповідувала більшість французів. Йому приписують крилатий вислів: «*Париж вартий меси*». Поклавши край громадянським війнам, король у 1598 році видав Нантський едикт, яким надав своїм колишнім одновірцям широкі права та свободу віросповідання. Відтоді у Франції стало можливим відносно мирне співіснування католиків і протестантів. Та попри досягнуту політичну й релігійну рівновагу, проблема престолонаслідування залишалася невирішеною – Генріх не мав законного спадкоємця.

Європа в цей час ще не була об'єднанням національних держав у сучасному розумінні. Натомість вона складалася із регіонів та

dialects dominated by ruling families – a ‘society of princes’ related by blood and marriage. The greatest of these were the Bourbons in France and their rivals the Habsburgs. Known as the House of Austria, they had long moved beyond their geographical origins and ruled vast swathes of Europe. Indeed, France was surrounded by Habsburg power.

To the west, the head of the senior branch of the Habsburgs, Philip III, ruled Spain and Portugal, along with their worldwide empires. To the south Philip also held the Duchy of Milan, southern Italy and Sicily. To the east and north, Philip’s half-sister, Isabella, and her husband, Albert, ruled the Spanish Netherlands which covered most of modern-day Belgium and Luxembourg, as well as parts of what is now northern France and west Germany. These areas would return to the Spanish crown on Isabella’s death in 1633.

Meanwhile, the head of the junior branch of the Habsburgs, the Holy Roman Emperor Rudolf II, held the crowns of Hungary and Bohemia as well as the overlordship of more than 200 Protestant and Catholic territories across central Europe. Even the Pope was afraid that the Habsburgs aspired to become a ‘universal’ monarchy. France, however, had the advantage of a huge and growing population, while Spain’s wealth, as well as its people, was being dissipated in holding down territory across the globe. Henry wanted the Bourbons to supersede the Habsburgs as Europe’s leading dynasty. War was a means of expansion, but he could not achieve his aim with armies alone.

The society of princes also required fertile queens and efficient midwives. A bride could bring an alliance, a large dowry, further territory – but their most important role was to deliver heirs and secure the future of a dynasty. Consorts who failed in this regard were rejected, their marriages annulled. The most infamous example was that of Henry VIII

діалектів, підпорядкованих правлячим династіям — своєрідна *«спільнота принців»*, пов’язаних між собою кровними узами та шлюбами. Наймогутнішими серед них були Бурбони у Франції та їхні давні суперники — Габсбурги. Відомі як дім Габсбургів, вони давно вийшли за межі свого географічного походження й правили величезними територіями Європи. Фактично, Франція була оточена володіннями Габсбургів.

На заході головою старшої гілки Габсбургів був Філіп III, який правив Іспанією та Португалією, включаючи заморські імперії. На півдні під його владою перебували Міланське герцогство, Південна Італія та Сицилія. На сході й півночі єдинокровна сестра Філіпа, Ізабелла, разом зі своїм чоловіком Альбертом, керували Іспанськими Нідерландами — територією, що охоплювала більшу частину сучасних Бельгії та Люксембургу, а також частини нинішньої північної Франції та західної Німеччини. Після смерті Ізабелли у 1633 році ці землі знову перейшли під владу іспанської корони.

Тим часом молодшу гілку Габсбургів очолював імператор Священної Римської імперії Рудольф II. Він володів коронами Угорщини та Богемії, а також мав верховну владу над більш ніж двома сотнями протестантських і католицьких територій у Центральній Європі. Навіть Папа побоювався, що Габсбурги прагнуть створити *універсальну* монархію. Франція мала перевагу, адже переважала за кількістю населення, що невпинно зростало, тоді як багатство та людські ресурси Іспанії вичерпувалися у спробах утримати розкидані по всьому світу володіння. Генріх прагнув, щоб дім Бурбонів заступив Габсбургів у ролі провідної династії Європи. Війна могла стати інструментом територіального розширення, але досягти своєї мети лише збройним шляхом він не міг.

Спільнота принців потребувала королев, здатних продовжувати рід, а також досвідчених повитух. Наречена могла стати запорукою політичного союзу, привнести щедre придане або нові території, проте її головна роль полягала в тому, щоб народити спадкоємця для забезпечення майбутнього династії. Дружин, яким це не вдавалося,

of England, who made himself head of his own church in 1533, after the Pope had denied him a marriage annulment. Since then, popes had become more understanding of the needs of monarchs who had no sons.

Henry IV's former wife, Margaret, last of the House of Valois, was a brilliant intellect and once a great beauty, but barren. Their marriage was annulled and she had been replaced by Marie de' Medici, a daughter of Francesco I, Grand Duke of Tuscany. 'Whatever else, be pregnant,' Marie's family had warned her when she had left Florence.³ Less than a year after her wedding she was, and it was Marie that Louise Bourgeois hoped to meet that night.

Louise spotted Marie lounging on a green bed – the colour of fertility. The twenty-six-year-old still wore the stiff Italian fashions of her homeland, which she adorned with a profusion of ornaments and jewels. She had tawny hair and the fair skin of her Habsburg mother, Joanna of Austria, daughter of the Holy Roman Emperor Ferdinand I (who had died in 1564). Marie's natural curves were accentuated by her pregnancy, which was displayed for all to see. Her facial features were small, pretty and as well balanced as those of a well-fed cat.

Henry wanted Marie to use the old midwife who had delivered his many illegitimate children, but on the last occasion his mistress and her baby had died. It had taken days, with the child taken from the mother's womb in pieces, and those around the deathbed had fainted at the horror. Understandably, Marie wanted a different midwife and had asked her ladies-in-waiting to find her someone younger. In Paris most members of

усували, а їхні шлюби анулювали. Найвідомішим прикладом був король Англії Генріх VIII, який 1533 року проголосив себе главою власної церкви після того, як Папа відмовив йому в анулюванні шлюбу. Відтоді понтифіки стали поблажливішими до монархів, які не мали синів.

Колишня дружина Генріха IV, Маргарита, остання з династії Валуа, була жінкою гострого розуму й свого часу славилася своєю вродою, проте була безплідною. Їхній шлюб анулювали, і її місце посіла Марія Медічі, донька Франческо I, великого герцога Тосканського. «Що б не сталося, — головне, завагітніти», — застерігала Марію її родина, коли вона вирушала з Флоренції. Менш ніж за рік після весілля вона вже була при надії — і саме з Марією Луїза Буржуа сподівалася зустрітися того вечора.

Погляд Луїзи зупинився на Марії, яка спокійно відпочивала на ложі, укритому зеленими тканинами — кольорі, який здавна асоціювали з життям і продовженням роду. У свої двадцять шість років вона й далі дотримувалася суворого італійського стилю в одязі, характерного для батьківщини, щедро доповнюючи його коштовними прикрасами та вишуканими деталями. Вона мала світло-русяве волосся й молочно-білу шкіру, успадковану від своєї матері — Габсбургки Джоанни Австрійської, доньки імператора Священної Римської імперії Фердинанда I (помер 1564 року). Природні форми Марії ще виразніше підкреслювала вагітність, яку жінка не намагалася приховати. Обличчя з плавними, округлими лініями випромінювало врівноважену красу й спокій, нагадуючи задоволену домашню кішку.

Генріх наполягав, щоб пологи приймала стара повитуха, яка до цього вже приймала пологи в багатьох його позашлюбних дітей. Проте під час останнього такого випадку все завершилося трагедією: його коханка та немовля померли. Пологи тривали кілька днів — дитину довелося витягати з утроби матері по частинах, — видовище було настільки моторошним, що всі присутні непритомніли. Не дивно, що Марія категорично не бажала повторення подібного досвіду й прагнула

the Guild of Midwives did not begin their training until they were past childbearing age, but Louise Bourgeois was still only thirty-eight.

As the dinner guests gossiped and listened to the king's war stories, the midwife was introduced discreetly to the queen's closest friend, a dark-haired young woman with intelligent, deep-set brown eyes called Leonora Concini. She was said to be the daughter of Marie's childhood nurse and a carpenter called Galigai. Yet, despite this modest background and severe bouts of depression, Leonora had been Marie's confidante since they were girls. She had come to France as her hairdresser – a job that allowed them to talk every day – and one at which Leonora excelled. The embarrassment of Leonora's low class had then been solved with a marriage to a Florentine gentleman called Concino Concini.

Leonora questioned Louise thoroughly on her credentials as a midwife. She was impressed and, at 11 p.m., as the royal party began to leave, she spoke to Marie.

The queen wanted to see Louise immediately, but without the king finding out; so while Henry and the other senior court figures were settling in their carriages, Marie waited in her sedan chair at the top of the palace steps. Louise saw six pages carrying burning torches and the lackeys who carried the sedan standing by it in their livery of blue, red and white. 'I curtsied to the queen who looked at me for about as long as it takes to say the Our Father.' Nothing was said, but later, at the Louvre, Marie told Henry that she thought this 'somewhat young, tall and lively' woman, recommended to her by Leonora, was exactly the midwife she wanted.

Henry asked for Louise's clients to be interviewed and after this process was complete Louise was summoned to see Marie in the Louvre. Louise was happy to offer the queen the expensive extras her richest clients expected. She would, for example, wrap newly delivered mothers

довіритися іншій людині. Вона наказала своїм фрейлінам підшукати молодшу повитуху. У Парижі більшість повитух починали навчання вже після того, коли самі вже не могли народжувати, проте Луїзі Буржуа на той час було лише тридцять вісім.

Тим часом, коли запрошені за вечерею обмінювалися плітками й уважно слухали королівські оповіді про війну, повитуху без зайвого розголосу представили найближчій подрузі королеви — Леонорі Кончіні. Це була молода темнокоса жінка з проникливим поглядом глибоко посаджених карих очей. Подейкували, що вона походила з простої родини: її матір'ю була нянька Марії, а батьком — тесля на ім'я Галігаї. Попри скромне походження й періоди тяжкої депресії, Леонора залишалася довіреною особою Марії ще з дівочих років. До Франції вона прибула як особиста перукарка королеви, що дало їм можливість спілкуватися щодня, і в цій справі Леонора виявила неабиякий хист. Зрештою проблему, пов'язану з її низьким соціальним походженням, було вирішено завдяки шлюбу із флорентійським шляхтичем на ім'я Кончіно Кончіні.

Леонора детально розпитала Луїзу про її досвід і вміння як повитухи. Відповіді її переконали, тож близько одинадцятої вечора, коли королівський почет уже почав роз'їжджатися, вона звернулася з цим до Марії. Таємно від короля, поки він та вищі судові особи готувалися до від'їзду, королева прагнула негайно зустрітися із Луїзою. Марія чекала на неї в паланкіні на горішніх сходах палацу, де поруч стояли шість пажів із палаючими смолоскипами й лакеїв у синьо-червоно-білій лівреї. «Я присіла в реверансі перед королевою, яка дивилася на мене рівно стільки, скільки потрібно, щоб проказати «Отче наш». Розмови не було, але згодом у Луврі Марія сказала Генріхові, що ця «доволі молода, висока й жвава» жінка, рекомендована Леонорою, — саме та повитуха, яка їй була потрібна.

Генріх наказав опитати жінок, яким раніше допомагала Луїза. По завершенню цієї перевірки її викликали до Марії в Лувр. Луїза радо запропонувала королеві ті дорогі додаткові послуги, про які просили її найбагатші пацієнтки. Так, наприклад, вона обгортала породіль

in the freshly flayed skin of a black goat to slow post-partum bleeding. Marie told her she just wanted her to attend to the birth of her children as she would to her poorest clients. 'I was never mistaken in anything I chose,' Marie reassured her, and laughed at Louise's surprise, her cheeks turning scarlet.

On 27 September 1601 Marie de' Medici sat in a birthing chair, face to face with three Princes of the Blood. They were junior descendants of past kings of France and there to witness a state event. Marie tried to keep her dignity by remaining silent as she bore down to deliver her child, while Louise and Henry begged Marie to scream, worried that otherwise her throat would swell. Then, at last, the baby was born. Louise announced it was a boy and tears 'as big as peas' rolled down Henry's face. This was the first dauphin – that is, the undisputed heir of a French king – to be born in eighty years, he said. Marie fainted and she was still lying on the floor when the king ushered in 200 courtiers, to celebrate. 'Don't be angry,' Henry told the horrified midwife, 'this child belongs to everyone.'

The dauphin was named Louis, after the royal saint, Louis IX. Two daughters followed, Elisabeth in 1602 and Christine in 1606. In April 1607, Marie had another son, who died before his christening. A third, Gaston, was born in 1608, prompting an overexcited valet to kiss the first lady of the bedchamber 'so heartily... that she was left with only one tooth'. Louise Bourgeois was also embraced, by the Treasurer of France no less, and 'as tightly as a mouse would hold a piece of lard'. The king rewarded Louise with a special cap granted only to highly favoured royal servants: a piece of oblong cloth, folded simply in two, pinned on her upswept hair. No other midwife in France had ever been allowed to wear one. Louise, however, wanted wealth as well as honour. Her husband, although a surgeon, had never earned enough to support his family. She was the principal breadwinner and was determined to demand the maximum salary for her work.

свіжознятою шкірою чорної кози, щоб уповільнити післяпологову кровотечу. Та Марія сказала, що хоче лише одного: аби Луїза приймала пологи в неї так само, як і в її найбідніших клієнток. «Я ніколи не помилялася у своєму виборі», — запевнила вона й, сміючись із того, як Луїза здивувалася, спостерігала, повитуха зашарілася.

27 вересня 1601 року Марія де' Медічі сиділа в пологовому кріслі навпроти трьох принців крові. Як молодші нащадки колишніх французьких монархів, вони мали бути присутніми для засвідчення державної події. Попри всі зусилля, Марія намагалася зберегти гідність, народжуючи мовчки, тоді як Луїза й Генріх благали її кричати, побоюючись, що інакше в неї може набрякнути горло. Нарешті немовля з'явилося на світ. Щойно Луїза оголосила, що народився хлопчик, по обличчю Генріха покотилися сльози, «завбільшки з горошину». Це був перший дофін — тобто беззаперечний спадкоємець французького короля, народжений вперше за вісімдесят років, за його ж словами. Поки Марія лежала на підлозі непритомна, король допустив до зали дві сотні придворних, аби почати святкування. «Не гнівайся, — мовив Генріх до ошелешеної повитухи, — ця дитина належить усім».

Дофіна назвали Людовиком — на честь королівського святого Людовика IX. Згодом у подружжя народилося дві доньки: Єлизавета у 1602-му та Крістіна у 1606 році. У квітні 1607 року Марія народила ще одного сина, проте хлопчик помер ще до хрещення. Коли ж у 1608 році на світ з'явився третій син, Гастон, це викликало таке захоплення в одного зі слуг, що він поцілував першу леді опочивальні «настільки щиро... що в неї залишився лише один зуб». А от Луїзу Буржуа обійняв сам скарбник Франції, «так міцно, як миша тримає шматок смальцю». Король нагородив Луїзу особливою шапочкою, яку дозволяли носити лише наближеним до монарха служницям. Це був прямокутний клаптик тканини, складений удвоє і приколотий на підняте волосся. Жодній іншій повитусі у Франції такого права ніколи не надавали. Утім, окрім почестей, Луїза прагнула й достатку. Хоча її чоловік і був хірургом, його заробітків ніколи не вистачало на утримання родини.

When Marie became pregnant again in 1609, Louise asked her for an annual stipend of 600 écus. Marie agreed, but Henry had to make the final decision – and so Louise went to the Louvre to see the king. The main royal residence in the winter, the Louvre was a collection of buildings of different periods and styles. The north and east wings, used for government business, were the oldest and remained Gothic in appearance. The western and southern wings were in the modern Renaissance style. These were connected by the beautiful four-storey Pavilion of the King.

In 1601, when Louise had had her first official meeting with Marie de' Medici, the Louvre had still showed the depredations of the years of war. Marie described it as 'half ruined, half built'. Now around 1,500 servants waited on Henry in magnificent rooms laid out by Marie in the Pavilion and it was here, in an apartment facing the river Seine, that Louise Bourgeois had her appointment.

The midwife knew her demand for 600 écus was extremely steep, but looking after the queen during her confinement made her unavailable to other clients for months at a time. Henry told Louise she could have 300 écus a year, but that she would receive a bonus of 500 for any boy she delivered, and 300 if the baby was a girl. 'More must be given for sons than for daughters,' Henry reminded her.

Louise knew she had done well, even if she had not got everything she wanted. Her salary now amounted to nine times the salary of the midwives in Paris's main hospital, the Hotel Dieu – and she hoped she was about to earn her bonus by delivering another boy. Instead this determined professional was the first face that Henrietta Maria would ever see.

Луїза була головною годувальницею, тож твердо вирішила вимагати за свою працю найвищої платні.

Коли Марія знову завагітніла у 1609 році, Луїза попросила в неї щорічну платню у розмірі 600 еку. Марія погодилася, але остаточне рішення мав ухвалити Генріх, тож Луїза вирушила до Лувру, щоб побачитися з королем. Узимку Лувр слугував головною королівською резиденцією і являв собою цілий комплекс споруд, зведених у різні епохи та в різних стилях. Північне та східне крило, де вирішували державні справи, були найстарішими й досі зберігали готичний вигляд. Натомість західне та південне крила вже вирізнялися сучасним на той час стилем Ренесансу. Поєднував їх між собою вишуканий чотириповерховий Королівський павільйон.

У 1601 році, коли Луїза вперше офіційно зустрілася з Марією де' Медічі, Лувр ще зберігав сліди руйнувань, отриманих за роки війни. Тоді Марія описувала замок як «напівзруйнований і недобудований». Тепер же в розкішних залах павільйону, облаштованих самою королевою, Генріха обслуговували близько півтори тисячі слуг. Саме тут, в апартаментах із видом на річку Сену, Луїзі Буржуа призначили зустріч.

Повитуха знала, що її вимога у 600 еку — чимала платня. Однак догляд за королевою під час пологів та відновлення означав, що вона місяцями не могла працювати з іншими. Генріх сказав Луїзі, що вона отримуватиме 300 еку щорічно, але за кожного народженого хлопчика додаватимуть премію у 500 еку, а за дівчинку — 300. «За синів слід платити більше, ніж за доньок», — нагадав їй Генріх.

Луїза була задоволена своєю роботою, хоч і не отримала всього, на що розраховувала. Тепер її платня у дев'ять разів перевищувала заробіток повитух у головній паризькій лікарні Отель-Дьє. Вона сподівалася заробити премію, прийнявши ще одного королівського сина. Проте доля розпорядилася інакше: саме ця ця рішуча та досвідчена повитуха стала першою, кого побачила у своєму житті новонароджена Генрієтта Марія.

A large room was required for the theatre of a royal birth. It had to accommodate not only the courtiers that would come to see the queen as soon as the baby was born, but also the furniture. This included a state bed of red velvet embroidered with gold, and a grand pavilion that stretched out like a tent in four directions, with thick ropes. There was a 'bed of travail', where the queen would begin her labour, and a 'chair of travail' where she would deliver her baby. These too were covered in red velvet and had their own canopies – symbols of royal authority.

The most suitable room in Marie de' Medici's apartment was occupied by a carpenter she employed to mass-produce seraphic rosaries. They were popular in Italy and meant a great deal to Marie. Beads marked seven decades of prayers, with each decade dedicated to one of the Seven Joys in the life of Mary, the mother of God. In Lent they were dedicated to the Seven Sorrows. It was after Mary – the redeemed Eve – that Marie had been named, and she was proud of it.

According to the Old Testament myth, Eve, the first woman, had been created from Adam's rib to be his companion, but had proved weak, ambitious and lustful. She was corrupted by the Serpent – the most phallic of beasts – and rebelled against God. She then seduced Adam into following her example and so brought about the Fall, when disease and death entered the world. Men claimed all the daughters of Eve shared her vices. In the words of a leading French lawyer, women were by nature 'imbecilic, inconstant, foolish, savage, ambitious, and deceitful'.

Yet Eve was redeemed in the New Testament story of the Virgin Mary. The first of the Seven Joys celebrated in the seraphic rosary is the Annunciation, when the angel Gabriel tells Mary she is to be the Mother of God. Where Eve brought death, Mary will bring eternal life through her son. The last of the Seven Joys is the Assumption when, at the end of Mary's time on earth, God calls her to Him and she is crowned as Queen

Для королівських пологів потрібна була велика зала, здатна вмістити не лише придворних, які за звичаєм прибували до королеви одразу після народження дитини, а й численні меблі. Серед них були парадне ліжко з червоного оксамиту, розшитого золотом, та великий павільйон, що розтягувався як намет у чотири сторони і кріпився товстими канатами. Крім того, у залі стояли «пологове ложе», де королева починала пологи, та «пологове крісло», на якому відбувався сам процес народження дитини. Вони теж були вкриті червоним оксамитом і мали власні балдахіни — символи королівської влади.

Найкращу кімнату в покоях Марії де Медічі займав тесля, якого вона найняла для масового виготовлення особливих католицьких чоток, серафічних вервочок. Вони користувалися популярністю в Італії й мали велике значення для Марії. Намистини позначали сім десятків молитов, кожен десяток присвячувався одній із Семи Радостей у житті Марії, матері Божої. У піст вони присвячувалися Семи Скорботам. Саме на честь Марії — відкупленої Єви — назвали майбутню королеву, і вона щиро цим пишалася.

Згідно з міфом Старого Заповіту, Єва, перша жінка, була створена з ребра Адама, щоб стати його супутницею, але виявилася слабкою, амбітною та хтивою. Піддавшись спокусі Змія — найпідступнішого з усіх створінь, чия подоба нагадувала фалічний символ, — вона повстала проти Бога. Згодом вона спокусила й Адама, змусивши його піти за нею, що зрештою призвело до Падіння, і тоді у світ прийшли недуги та смерть. Відтоді чоловіки стверджували, що всі доньки Єви успадкували її пороки. Як сказав один із провідних французьких юристів, жінки за природою «недоумкуваті, непостійні, легковажні, жорстокі, амбітні та лукаві».

Проте історія в Новому Завіті про Діву Марію дарує Єві відкуплення. Перша із Семи Радостей, яку прославляє серафічна вервиця, — це Благовіщення, мить, коли архангел Гавриїл звіщає Марії про її призначення стати Матір'ю Божою. І якщо Єва принесла у світ смерть, то Марія через свого Сина дарує людству життя вічне. Остання з Радостей, Успіння, розповідає як наприкінці земного шляху Бог кличе

of Heaven. The story gave women a place of honour, even of power. Eva (Eve) was turned to 'Ave': the salute of the angel Gabriel to Mary.

The room was cleared of the carpentry tools and furnished for the royal birth. An array of the holy relics of St Margaret of Antioch, patron saint of mothers in childbirth, were laid out, including the saint's girdle, which Marie would place on her belly. At five in the evening on 25 November 1609, Marie went into labour. As her ladies-in-waiting left the room Marie handed each of them a newly turned rosary. A few close friends remained, as well as a number of men.

The eight-year-old dauphin, a thickset boy who closely resembled his mother, had been desperate to witness the birth, but Henry had forbidden it. He had, though, allowed his eldest illegitimate son, the thirteen-year-old César, Duke of Vendôme, to do so. The midwife also remembered the monks who knelt in the room praying, their rhythmic chanting of the rosary a pulse of sound: 'Ave Maria, full of grace, the Lord is with thee...'

Marie's labour processed rapidly and at 10.30 that night, Henrietta Maria was born. The dauphin was allowed to see his sister straight away. He held her tiny hand, shouting out that she had squeezed his back and that she was laughing at him. His sister was to be named after both of their parents, Henry and Marie – or Maria in Italian. The celebrations for a third daughter were muted. There was no wild kissing and Louise Bourgeois had to accept the lower bonus of 300 écus. Henrietta Maria's godfather, the papal nuncio Maffeo Barberini, did, however, regard her birth as significant. The time would come, he prophesied, 'when this little princess would be a great queen'.

THE WRONG RELIGION

Марію до Себе, де вона приймає вінець Цариці Небесної. Цей сюжет повертав жінкам гідність і навіть дарував їм дешицію влади. Ім'я Єва (*Eva*) перетворюється на Аве (*Ave*) — ангельське привітання Гавриїла до Пресвятої Діви.

Кімнату звільнили від теслярського приладдя, облаштувавши її для прийому королівського немовляти. Тут розставили цілу низку священних реліквій святої Маргарити Антіохійської, покровительки породіль. Серед них був і пояс святої — його Марія мала покласти собі на живіт. Пологи почалися о п'ятій вечора 25 листопада 1609 року. Коли придворні дами виходили з покоїв, Марія дарувала кожній щойно виготовлену вервицю. У залі залишилися декілька близьких подруг та чоловіків.

Восьмирічний дофін, кремезний хлопчик, який дуже нагадував свою матір, палко хотів побачити народження немовляти, проте Генріх йому заборонив. Втім, він дозволив бути присутнім своєму старшому позашлюбному сину, тринадцятирічному Сезару, герцогу Вандомському. Повитуха також згадувала монахів, які стояли на колінах прямо в покоях, і їхнє ритмічне читання вервиці пульсувало в повітрі: «Радуйся, Маріє, благодаті повна! Господь з Тобою...» («*Ave Maria, full of grace, the Lord is with thee...*»).

Марія народила швидко, і вже о пів на одинадцять вечора на світ з'явилася Генрієтта Марія. Дофінові дозволили одразу побачити сестру. Він стискав її крихітну ручку й захоплено вигукував, що вона стисла його долоню у відповідь і навіть всміхалася йому. Дівчинку назвали на честь обох батьків — Генріха та Марії (*Maria* італійською мовою). Появу третьої доньки святкували стримано: цього разу обійшлося без бурхливих поцілунків, а Луїзі Буржуа довелося вдовольнитися меншою премією у триста еку. Утім, хрещений батько немовляти, папський нунцій Маффео Барберіні, надав цій події особливої ваги. Він пророкував: настане час, «коли ця маленька принцеса стане великою королевою».

ХИБНА РЕЛІГІЯ

HENRY FELT UNEASY WHEN HE woke on the morning of Friday 14 May 1610. He asked for the six-month-old Henrietta Maria to be brought to him along with her two-year-old brother, Gaston, 'to divert his thoughts'. He enjoyed playing with his children, and Henrietta Maria, with her large, laughing mouth, looked just like him, although his own was disfigured by a scar. It had been made by a Catholic fanatic in 1594, who had been aiming for Henry's throat. There had been twenty-three such attempts on his life and he wasn't the only monarch to face such dangers.

After the Reformation a theory had developed that rulers drew their authority from the people, who therefore had the right to depose, or even kill, those of the 'wrong' religion. But what was the 'wrong' religion? For Catholics it was Protestantism, and for Protestants – it was complicated. As the rivalry between the Catholic Bourbons and the Catholic Habsburgs suggested, Catholics were not always on the same side, but their differences had more to do with power politics than faith. They shared the same fundamental beliefs, while Protestants might regard a different brand of Protestant as a heretic or an idolater.

A defining difference between Martin Luther – godfather of the Reformation – and his later rival John Calvin, concerned the Eucharist service. For Catholics the Mass tears away the curtain of time to the very moment of Christ's crucifixion. It is a sacrifice and as such requires a priest and an altar. When the priest consecrates the bread and wine they are immediately substituted with God's body and blood. Luther believed God is present in the Eucharist, although not in every element, while for Calvin Christ was not physically present. For many Lutherans, Calvinists were heretics. For many Calvinists, Lutherans were idolaters.

In the Europe of 1610 the kingdoms of Sweden and Denmark were Lutheran. The English and Scottish tradition sprang from Reform

Ранок п'ятниці 14 травня 1610 року зустрів Генріха почуттям незрозумілої тривоги. Він велів привести до себе шестимісячну Генрієтту Марію та її дворічного брата Гастона, аби хоч ненадовго «розвіяти важкі думки». Король обожнював бавитися з дітьми, — маленька Генрієтта Марія з її широкою усмішкою була точною копією батька — от тільки його обличчя спотворював шрам, який залишив католицький фанатик у 1594 році, коли намагався поцілити королю в горло. То був лише один із двадцяти трьох замахів на його життя, адже в ті часи подібна небезпека чатувала чи не на кожного монарха».

Реформація дала поштовх новій теорії: монархи отримують владу від народу, а отже, народ має право скидати або й страчувати тих правителів, які сповідують «хибну» віру. Та яку ж релігію вважати «хибною»? Для католиків відповідь була очевидною — протестантизм. Для самих же протестантів усе було набагато заплутаніше. Як свідчило запекле суперництво між католицькими династіями Бурбонів та Габсбургів, одновірці не завжди трималися разом, проте причиною їхніх чвар була радше велика політика, аніж питання віри. Вони поділяли ті самі основні переконання, тоді як протестанти могли вважати представників іншого напрямку протестантизму еретиками або ідолопоклонниками.

Визначальною різницею між «хрещеним батьком» Реформації Мартіном Лютером та його пізнішим суперником Жаном Кальвіном крилася в розумінні Євхаристії. У католицькій традиції меса ніби розсуває завісу часу, переносячи вірян безпосередньо до моменту розп'яття Христа. Це — акт жертвопринесення, що неможливий без священика та вітваря. Коли пастир освячує хліб і вино, вони стають істинними Тілом і Кров'ю Господніми. Лютер теж вірив у присутність Бога в Євхаристії, хоча й не в кожному її елементі, тоді як Кальвін заперечував фізичну присутність Христа. Для багатьох лютеран кальвіністи були еретиками, так само як для багатьох кальвіністів лютерани — ідолопоклонниками.

На політичній карті Європи 1610 року королівства Швеції та Данії були лютеранськими. Тим часом англійська та шотландська

Protestantism of which John Calvin was part. The Church of England had, however, never embraced full-blooded Calvinism, and had kept the old Catholic structure of an episcopate, that is government by bishops. The Scottish Kirk, or Church, had a more advanced Calvinism, but their king, James Stuart, although a firm Calvinist, saw bishops as an essential prop of royal rule, as well as ordained by God and dating back to the earliest Christian Church.

James had insisted bishops work alongside the Kirk's Calvinist councils, known as presbyteries, and had outlined his arguments in tracts arguing that God had granted kings a divine right to rule. They were the final human arbiter in their kingdom on what the right religion was, and if a king was wrong, then it was for God alone to punish him. These claims hadn't prevented a kidnap attempt against him in Scotland in 1600, backed by anti-episcopal Presbyterians. Nor had it stopped the Gunpowder Plot of 1605, in which English Catholics had hoped to blow him up in Parliament.

As for Henry Bourbon – he was an apostate to many Protestants while a great number of Catholics did not believe his conversion was genuine. Fortune-tellers regularly assured Henry of his doom. There were said to have been new 'portents' of his murder that very day, but Henry had other concerns. He was preparing to lead a war and had an army of 22,000 ready to deploy against his Habsburg rivals. Several strategically important territories on the Rhine had become the focus of a disputed inheritance. Henry was supporting pro-French claimants. The fact they were Protestant was problematic, but the Pope, anxious to avoid absolute Habsburg hegemony, accepted his argument that this was a dynastic and not a religious matter.

релігійні традиції вирости з реформатського протестантизму — течії, біля витоків якої стояв Жан Кальвін. Утім, Церква Англії так і не наважилася на «чистокровний» кальвінізм, зберігши давній католицький устрій — єпископат, тобто ієрархічне правління єпископів. Шотландська церква, або Кірк, сповідувала більш

радикальний кальвінізм, проте їхній король, Джеймс Стюарт, попри власну відданість кальвіністським догматам, бачив у єпископах незамінну опору монархії. Він вірив у їх божественне призначення, що сягає витоків християнської Церкви.

Джеймс наполягав на тому, щоб єпископи співпрацювали з кальвіністськими радами Кірку — пресвітеріями. Свої переконання він виклав у низці трактатів, де палко доводив: влада монарха освячена Богом і є його невід'ємним божественним правом. Король — це найвищий земний суддя у питаннях віри; і якщо він припускається помилки, то лише Всевишній має право його карати. Утім, ці твердження не вберегли Джеймса від спроби викрадення, організованої у Шотландії 1600 року пресвітеріанцями, що затято виступали проти єпископату. Не зупинили вони й Порохову змову 1605-го — зухвалий план англійських католиків підірвати короля разом із будівлею парламенту.

Для багатьох протестантів Генріх Бурбон лишався відступником, тоді як католики здебільшого не вірили у щирість його навернення. Пророцтва раз у раз передбачали йому неминучу загибель; казали, ніби навіть того самого ранку з'явилися нові зловісні «знамення», проте Генріх мав значно нагальніші клопоти. Він готувався очолити війну: двадцятидвотисячна армія вже чекала наказу виступити проти одвічних суперників — Габсбургів. Яблуком розбрату стали стратегічно важливі землі на Рейні, на які заявили права кілька претендентів. Генріх підтримав про-французьких кандидатів. Той факт, що всі вони були протестантами, дещо ускладнював справу, проте Папа Римський, понад усе прагнучи не допустити абсолютної гегемонії Габсбургів, погодився з доводами короля: це питання династичне, а не релігійне.

Henry planned to leave Paris for his army in northern France a few days later. Marie de' Medici was to act as regent in his absence. All his children were staying in the Louvre for important ceremonies he had set in place to associate her with his royal authority. The first, and most significant, ceremony was Marie's coronation which had taken place in the Basilica of Saint-Denis the previous day. Henry thought Marie had never looked so beautiful. She had cleverly updated the archaic coronation costume of the past and dressed in a fashionable, bejewelled gown with a twenty-six-foot blue velvet train, embroidered with fleur-de-lys.

Marie's coronation was to be followed by a formal 'entry' to Paris. Henry left the Louvre at 3.45 p.m. to inspect the preparations. Fifteen vast, painted wood structures had been built across the city, depicting Marie as a supportive wife and the mother of princes. It was considered unnatural – and therefore evil – for a woman to rule, but Marie's love as a wife and mother permitted her to do so in Henry's name. As the royal carriage passed through the long archway linking the inner and outer courtyards of the Louvre, a large man with striking red hair saw Henry had pulled back the heavy leather curtain – glass was not used for another two decades. The king was clearly visible.

The man followed the carriage which jolted down streets packed with traffic and muffled with mud and filth, while Henry discussed his war plans with three companions. The man's name was Jean-François Ravallac. He was thirty-one and had lived through the civil wars, when the Huguenots had desecrated Catholic churches in his home town of Angoulême and had lynched their clergymen. It angered him that Henry was about to make war against the Habsburgs in what Ravallac believed was a Protestant cause. Like the man who had tried to kill Henry in 1594, he didn't believe Henry was a true Catholic.

Генріх збирався покинути Париж і вирушити до війська на північ Франції вже за кілька днів. На час його відсутності регентство мала перебрати Марія де' Медічі. Усі діти подружжя залишалися в Луврі для участі в урочистих церемоніях, якими король прагнув зміцнити авторитет дружини та прилучити її до своєї влади. Найголовніша з них — коронація Марії де' Медічі — відбулася напередодні в Базиліці Сен-Дені. Генріху здавалося, що Марія ніколи не була такою вродливою. Вона майстерно оновила застаріле коронаційне вбрання і з'явилася у розкішній сукні, гаптованій самоцвітами та восьмиметровим шлейфом із синього оксамиту, прикрашеним розшитими ліліями.

Слідом за коронацією мав відбутися пишний урочистий в'їзд Марії до Парижа. Генріх виїхав із Лувру за п'ятнадцять хвилин четвертої, щоб особисто оглянути приготування. По всьому місту височіли п'ятнадцять велетенських дерев'яних декорацій: розписні споруди змальовували Марію як вірну супутницю короля та матір його спадкоємців. У ті часи жіноче правління вважалося чимось неприродним, а отже — лихим, проте роль люблячої дружини й матері давала Марії право владарювати від імені чоловіка. Коли королівська карета минала довгу арку, що з'єднувала внутрішній і зовнішній двори Лувру, кремезний рудоволосий чоловік угледів як Генріх відіпнув важку шкіряну завісу (скло у вікнах екіпажів з'явиться лише за два десятиліття). Король сидів на видноті — ідеальна мішень.

Чоловік рушив слідом за екіпажем, що важко підстрибував на вибоїнах забитих людом вулиць, потопаючи в багнюці та нечистотах. Поки Генріх ділився військовими планами з трьома супутниками, його вбивця не відступав ні на крок. Звали його Жан-Франсуа Равайяк. У свої тридцять один він уже встиг побачити жахіття громадянських воєн, коли в його рідному Ангулемі гугеноти оскверняли католицькі храми та лінчували священиків. Равайяк ненавидів думку про те, що Генріх збирався воювати проти Габсбургів, адже в цій кампанії він бачив лише потакання протестантам і зовсім не вірив у щирість католицької віри короля.

In the Rue de la Ferronnerie, two wagons, one loaded with hay, another with barrels of wine, blocked the king's path. As his driver pulled to the left, the carriage lurched, then tipped in a low ditch. One of Henry's companions was reading out a dispatch to Henry as Ravailac climbed, unnoticed, up onto the carriage's raised right wheel. He drew a knife and, bracing himself against a spoke, he struck at Henry three times. Twice he hit Henry's chest. The third blow caught the sleeve of one of the king's companions, as he belatedly raised his arm to defend the king. 'I am wounded,' Henry said, 'it is nothing.' Already, however, he was sinking into unconsciousness, blood gushing from his mouth.

The first moment Marie realized anything was amiss was when she heard the noise of panic and men running in the Louvre. She asked one of her attendants to discover if anything had happened to the dauphin (after all, Henry had left the palace). The woman returned with the news that the king had been injured. Marie dashed to see him. Henry lay on a bed in his dressing room with his doublet open and his exposed shirt soaked in blood. It was evident he was dead. As she staggered in shock, her ladies reached to hold her up.

A witness arriving at the palace shortly afterwards described a scene that 'beggars description. The whole court, shocked and stunned with grief, stood silent and motionless as statues.' The queen was in her chamber, 'very distressed'. Louis was with her, along with a number of princes and lords, 'tears running down their cheeks'.

As the news spread, shops shut and houses were barricaded, while aristocrats galloped through the streets with swords drawn. Law and authority in France had died with Henry. It was a matter of urgency to impose recognition of a new government. Louis was eight years old and

На вулиці Рю де ла Ферронері шлях королю перегородили два вози: один — доверху навантажений сіном, інший — бочками з вином. Коли кучер різко взяв ліворуч, карету хитнуло, і вона застрягла в неглибокій стічній канаві. Поки один із супутників зачитував Генріху депешу, Равайяк, лишаючись непоміченим, видерся на праве заднє колесо, що піднялося над землею. Вихопивши ніж і спершись на спицю, він тричі вдарив короля. Двічі лезо пробило Генріху груди; третій удар прийшовся у рукав одного з наближених, який запізно кинувся на захист монарха. «Невеличке поранення, не страшно», — сказав Генріх, впавши без свідомості. Кров хлинула з його вуст.

Марія зрозуміла: сталося щось лихе, щойно до неї долинули звуки паніки та тупіт ніг у коридорах Лувру. Вона повеліла одній зі служниць з'ясувати, чи все гаразд із дофіном (адже Генріх поїхав, і діти лишилися її першою думкою). Жінка повернулася зі звісткою: короля поранено. Марія кинулася до нього. Генріх лежав на ліжку у своїй кімнаті; його дублет був розхристаний, а сорочка вщент просякла кров'ю. Одразу стало ясно — він мертвий. Марія похитнулася від шоку, і придворні дами ледве встигли підхопити її, не давши впасти

Очевидець, який згодом прибув до палацу, описав сцену як таку, що «неможливо описати». Усі навколо, шоковані і паралізовані горем, стояли мовчки й нерухомо, наче статуї в дворі. Королева лишалася у своїй кімнаті «дуже розгублена». Людовик був поруч із нею, а також кілька принців і лордів, «зі сльозами, що котилися по щоках». Очевидець, що прибув до палацу невдовзі після трагедії, змальовував сцену, як таку, що «неможливо описати». Усі придворні, приголомшені та паралізовані горем, стояли мовчки й нерухомо, наче статуї. Королева лишалася у своїх покоях, «украї урита горем». Поруч із нею був Людовик, а також принци й лорди, «по чіїх щоках котилися сльози».

Звістка ширилася містом: крамниці спішно зачинялися, містяни барикадували домівки, а вулицями, оголивши мечі, мчали вершники-аристократи. Зі смертю Генріха у Франції вмерли і закон, і порядок. Потрібно було негайно змусити країну визнати нову владу. Людовику

weakness at the top would attract predators. As the Old Testament adage ran: 'Woe to the land where thy king is a child.' Henry's leading adult male royal relatives, the Prince of Condé and the Count of Soissons, were out of Paris. Marie could have waited for them to return and form a government. She did not.

Marie intended to seize power while framing her actions in the context of the permitted feminine roles of wife and mother described in the stations set up for her Grand Entry. Eve was condemned as ambitious for ruling Adam – the first man. Yet what of the Virgin Mary, the second Eve? The thirteenth-century philosopher and theologian Bonaventure, who was associated with the promotion of the seraphic rosary, claimed that God would deny Mary nothing in heaven for she had denied him nothing on earth. Mary held power, so, Marie believed, she could also.

Within two hours Marie had secured recognition from the high court of the Parliament of Paris that she was regent for her son. The following day there was to be a formal ceremony to confirm her role. She was anxious that it also consolidate her right to act with full administrative and guardianship powers. To achieve this Marie needed to win the support of Parliament's delegates. She had been trained by the finest actors in Italy – the best in Europe – in how to move and speak in court theatricals. She planned to project a powerful image of a grieving widow to whom Henry had entrusted his legacy and their son.

When the ceremony opened Marie was standing on Louis's right under a canopied throne. She was dressed in black: henceforth she would almost always dress in black. It associated her with Henry as his widow. This was power dressing. She lifted her veil, to reveal a face etched with misery. The delegates had expected Louis to speak first, but it was Marie who did so, making clear her role as regent was not to be a passive one.

виповнилося лише вісім, а слабкість правителя завжди приваблює хижаків. Недарма старозавітна мудрість каже: «Горе тобі, земле, коли твій цар — дитина». Найближчі повнолітні родичі короля — принц Конде та граф Суассон — були далеко від Парижа. Марія вирішила не чекати їхнього повернення для формування уряду.

Вона прагнула утвердити свою владу, вправно вписавши свої дії в межі традиційних жіночих ролей — дружини та матері, що прославляли декоративні споруди вздовж маршруту її Великого В'їзду. Постать Єви таврували за гординю, адже вона зважилася панувати над Адамом, першою людиною. Та як бути з Дівою Марією, цією «другою Євою»? Бонавентура, теолог та філософ XIII століття, чиє ім'я пов'язують із поширенням серафичної вервиці, запевняв: Бог ні в чому не відмовить Марії на небесах, бо вона ні в чому не відмовляла Йому на землі. Якщо Діва Марія мала владу, то, як вірила Марія де' Медічі, вона теж могла її мати.

Уже за дві години Марія домоглася від Паризького парламенту офіційного визнання її регентства. Наступного дня мала відбутися урочиста церемонія для підтвердження повноважень, і королева понад усе прагнула, щоб цей ритуал остаточно закріпив за нею всю повноту адміністративної та опікунської влади. Для цього їй потрібно було схилити на свій бік парламентських делегатів. Марія була гідною ученицею найвидатніших акторів Італії — найкращих у всій Європі; вони навчили її майстерності руху та слова у витончених придворних виставах. Тепер вона готувалася зіграти свою головну роль — величний образ скорботної вдови, якій покійний Генріх довірив і долю королівства, і власного сина.

Коли церемонія розпочалася, Марія стояла праворуч від Людовика під високим балдахіном трону. Вона була вбрана в чорне й відтоді майже завжди носила саме цей колір, нагадуючи кожному про її вдівство. Це було вбрання, що випромінювало владу. Вона підняла вуаль, відкривши обличчя, на якому застигла глибока туга. Делегати очікували, що першим слово візьме юний король, проте заговорила

Marie expressed her hope they would respect the young king and asked, as a wretched widow, for their help and support. In her care he would always listen to their good advice, she promised. Periodically she paused to sob. Finally, she burst into tears and descended the platform to leave. It was a tour de force. The regency of Marie de' Medici had begun.

Ravaillac had not attempted to evade arrest and was tortured to discover his motives and accomplices. Links were sought to the so-called dévots (literally 'the devout') who disapproved of alliances with heretics such as Henry had made. It transpired, however, that Ravaillac was simply a mentally ill man, who had been vulnerable to the more extreme language used by those who had attacked Henry's foreign policy. It is the kind of story we still see repeated today.

The execution took place on 27 May, in the Place de Grève where Ravaillac was tortured again before being slowly torn apart by horses. Even this didn't satisfy the crowd. The remnants of flesh and bone were stamped on by the Parisians, stabbed at and eaten, then a bonfire was lit beneath Marie's windows in the Louvre to burn the scraps.

Nine days later Henrietta Maria was carried in the lower hall where her father's body lay for the ritual sprinkling with holy water. Louis's younger brothers wept bitterly. Henry was buried at Saint-Denis where Marie had so recently been crowned on 1 July.

Marie would have no more children and, as an act of kindness to the midwife Louise Bourgeois, who had lost her main income with Henry's death, Leonora Concini gave her one of Louis's cloak bags. It

Марія — і в її голосі не було й натяку на те, що вона змириться з роллю пасивної регентки.

Марія почала з надії на те, що парламент лишиться вірним юному монарху, і тут же, в образі знедоленої вдови, просила присутніх про підтримку. Вона обіцяла, що під її опікою син стане слухняним учнем та дослухатиметься їхніх мудрих порад. Королева вела свою промову майстерно: робила паузи, ніби стримуючи ридання, аж поки зрештою не дала волю сльозам і покинула поміст. Це був справжній триумф акторської майстерності — *tour de force*. Регентство Марії де Медічі розпочалося.

Равайяк навіть не намагався втекти. Його піддали тортурам, аби дізнатися імена спільників та справжні мотиви, що штовхнули його на цей крок. Слідство завзято шукало сліди зв'язків із так званими «дево» — колами побожних католиків, які засуджували союзи з єретиками, до яких, на їхню думку, вдавався Генріх. Утім з'ясувалося, що Равайяк бу просто психічно нестабільною людиною. Його хворобливий розум легко піддався агресивній риториці тих, хто таврував зовнішню політику короля. Це сюжет, який не раз повторювався й у пізніші часи.

Равайяка стратили 27 травня на Пляс-де-Грев. Його знову піддали нелюдським тортурам, після чого повільно розтягнули кіньми. Та навіть така люта смерть не втамувала жаги натовпу до помсти. Розлючені парижани топтали рештки плоті й кісток, шматували їх ножами й ледь не зубами, а згодом під самими вікнами Марії в Луврі розпалили багаття, щоб спопелити те, що залишилося від убивці.

Минуло дев'ять днів, і маленьку Генрієтту Марію внесли до нижньої зали, де спочивало тіло її батька для обряду окроплення святою водою. Молодші брати Людовика не стримували гірких сліз. Першого липня Генріх знайшов свій останній спочинок у базиліці Сен-Дені — саме там, де зовсім нещодавно Марія урочисто прийняла корону

Марія більше не могла мати дітей. Повитуха Луїза Буржуа зі смертю короля втратила свій головний зарібок, тож Леонора Кончіні, бажаючи підтримати жінку, подарувала їй одну з плащових сумок

was a gift for her son who was delighted to own something that had belonged to the new Louis XIII. Henrietta Maria took part in her brother's coronation in Reims Cathedral on 17 October 1610. Louis found it hard to play the grave part allocated to him in the ceremony. He was so horrified to be kissed by the leading noblemen that he wiped his face and, when he was led to the altar, he had malicious fun trying to catch a nobleman's train with his foot – a reminder of just how young he was.

While Louis remained with Marie de' Medici, Henrietta Maria and her other siblings were returned to the royal nursery at Château Vieux in Saint-Germain-en-Laye. Set on a hill at the edge of a forest, a two-hour coach ride from Paris, Saint-Germain was a demi-paradise of terraced gardens with flower beds planted, 'like a knot of divers ribbons most pleasing and most rare', of grottoes and elaborate fountains. Here she spent the next few years in the care of a distant cousin of her father, Madame de Monglat. Henrietta Maria called her Maman Ga, and her daughter, Madame St George, was her Mamie. Henrietta Maria's actual mummy now had a kingdom to rule and considerable dangers to face.

There was civil unrest, especially in the south, where Catholics and Protestants lived in close proximity. Meanwhile, the leading Prince of the Blood, the twenty-one-year-old Henry Condé, claimed that as Louis's senior adult male relative, it was his rightful place to act as protector of the king. Marie deployed all the expertise of the Medici in propaganda to counter his arguments. She commissioned Frans Pourbus the Younger to produce a new kind of portrait for a Queen of France. It showed her wearing her coronation robes, decked in royal symbols. Pamphlets were mass-produced advertising Louis's divine status as king, often with outsized images of Marie at his side.

юного Людовика. Син повитухи був у захваті: відтепер він володів річчю самого короля! Вже 17 жовтня 1610 року маленька Генрієтта Марія супроводжувала брата на коронацію до собору Реймса. Людовику вкрай важко давалася поважна роль, якої вимагав ритуал. Хлопчик був настільки приголомшений церемоніальними поцілунками вищих вельмож, що раз у раз гидливо витирав обличчя. А коли його вели до вітваря, він не втримався від пустощів: намагався непомітно підчепити ногою шлейф одного з дворян — кумедне нагадування про малолітність та незрілість нового володаря Франції.

Людовик залишився при матері, а Генрієтту Марію з іншими дітьми відправили назад — до королівських ясел у в Шато Вьє в Сен-Жермен-ан-Леї. Розташований на узліссі за дві години їзди від Парижа, цей замок здавався справжнім земним раєм: терасові сади, гроти, вигадливі фонтани та квітники, що нагадували «вузли з барвистих стрічок — прегарних і рідкісних». Тут, під опікою мадам де Монгла, далекої родички батька, дівчинка провела наступні кілька років. Генрієтта Марія називала її Маман Га, а її доньку, мадам Сен-Жорж — своєю Мамі. Тим часом «справжня» матуся взяла на свої плечі тягар влади над королівством, де на неї чигало чимало небезпек.

Країною ширилися заворушення — особливо на півдні, де католики й протестанти жили пліч-о-пліч у хиткій напрузі. Тим часом перший принц крові, двадцятирічний Анрі де Конде, висунув свої претензії на владу: він заявив, що як найстарший повнолітній родич короля має законне право стати його офіційним захисником. Марія відповіла на цей виклик із притаманною дому Медічі майстерністю в мистецтві пропаганди. Вона замовила у Франса Пурбуса Молодшого портрет небаченого раніше для королеви зразка. На ньому вона була зображена в коронаційних шатах, прикрашених королівськими символами. Водночас в країні масово розповсюджувалися памфлети, що звеличували божественний статус Людовика, — і на кожному такому малюнку поряд із маленьким королем височіла монументальна постать його матері

Marie used the fashionable trope of the ‘strong woman’ to explain her exceptional role. These were women who, through strength of character, overcame the violent sexual urges to which women were subject and allowed Marie to extend the ordinary female virtue of caring for her children, to caring for the whole of society. Marie did not, however, forget her own children who looked forward passionately, if also anxiously, to her visits. She was a formidable parent who was proud of the quelling power of her gaze, at whomsoever it was directed, and her children not least.

Marie had not known a mother herself. Joanna of Austria had died when Marie was only three, and, as she commented to Louis, Marie and her son were alike in having ‘a natural dryness’. Yet she was not uncaring. Marie insisted she was kept informed of everything about her children, ‘even in their private pastimes’, and fussed over their health. When Henrietta Maria developed a fever in October 1611, Marie ordered that her daughter ‘lack nothing that might afford any remedy or solace in her complaint’ and sent a physician to ensure her instructions were carried out. The following month her four-year-old second son fell seriously ill. Marie spent days at his bedside, tending her little boy. Sadly, just over a week short of Henrietta Maria’s second birthday, he died, his life marked simply as that of ‘N. Duc d’Orléans’: N standing for ‘non nommé’, that is, ‘unnamed’.

It says something of Marie that she defended the doctors who had cared for her lost son against criticism, while being in no way complacent. Specifically, she pursued the additional services of a Portuguese Jewish doctor called Elijah Montalto. Five years earlier, in 1606, he had treated Marie’s friend Leonora for depressive episodes in which she would weep and shriek with such force witnesses feared she would choke. Montalto’s prescription was calm, ‘a few ordinary physicals’, meditative prayer and some morale-boosting almsgiving. This worked well, but Henry, to emphasise his piety, had refused to have a Jew at court and so Montalto

Аби виправдати своє виняткове становище, Марія звернулася до популярного тоді ідеалу «сильної жінки». Вважалося, що такі особистості завдяки незламному характеру здатні долати тілесні бажання, властиві жінкам. Це давало Марії право вийти за межі звичайної материнської турботи про дітей і поширити її на все суспільство. Проте вона не забувала і про власних нащадків, які чекали на її візити з палким захопленням, що межувало з острахом. Марія була суворою матір’ю: вона широко пишалася своїм крижаним поглядом, здатним упокорити будь-кого, і власні діти не були винятком

Марія і сама виросла без матері: Йоанна Австрійська померла, коли доньці ледве виповнилося три. Королева якось зізналася Людовіку, що вони з сином подібні у своїй «природній сухості». Проте за цією стриманістю не ховалася байдужість. Марія вимагала звітувати їй про кожен крок дітей, «навіть про їхні приватні забави», і постійно переймалася їхнім здоров’ям. Коли в жовтні 1611 року у Генрієтти Марії піднялася температура, Марія наказала, щоб «у доньки було все необхідне, що могло б полегшити її недугу», і послала лікаря, аби виконати її розпорядження. Наступного місяця серйозно захворів її чотирирічний другий син. Марія днями не відходила від його ліжка, власноруч доглядаючи малого. На жаль, диво не сталося. Хлопчик помер за тиждень до другого дня народження Генрієтти Марії. У хроніках його коротке життя лишилося під холодним записом «N. Duc d’Orléans», де літера «N» означала *non nommé* — не названий.

Марія захищала лікарів, які піклувалися про її покійного сина. Втім, вона не плекала ілюзій і почала шукати способи покращити придворну медицину. Зокрема, королева звернулася до Елайджа Монтальто — єврейського лікаря з Португалії. П’ять років тому, у 1606-му, він уже рятував її подругу Леонору від депресивних нападів. Бідолашна так кричала й ридала, що свідки боялися, аби вона не задихнулася. Рецепт Монтальто був простим: спокій, помірні фізичні навантаження, молитва та щедра милостиня для душевного піднесення. Це подіяло, але Генріх, хизуючись своєю побожністю, не забажав бачити єврея при дворі, тож Монтальто поїхав до Флоренції. Тепер

had left to work in Florence. Marie persuaded him to return, promising his family the freedom to practise their faith.

Montalto attended on the royal children in the same down-to-earth manner as he had Leonora. In one surviving letter Montalto sets the queen's mind 'entirely at rest' that, while her second daughter Christine was suffering a 'slight irregularity of the pulse', it was nothing to be worried about and he had ordered that all medicines given to her following a tummy upset should be ceased. This was no small thing during a period when doctors liked to be seen to earn their keep, prescribing medication and even performing surgery with very little idea what they were doing. Poor Louis had been a victim of just such overtreatment. When he was two days old, panic had set in that his sucking reflex wasn't strong enough. Cuts were made in his mouth that had left him with a lolling tongue and a severe stammer. He barely spoke.

Henrietta Maria saw Louis at ceremonies like those at Easter and other holy days, when he was brought out to heal the sick: a reminder that he was God's anointed. Dressed in purest white he would touch upwards of 900 scrofulous subjects, stumbling over the phrase, 'The king touches you: God heals you.' He was much happier visiting his siblings at Saint-Germain where they would have supper, play cards and enjoy cooking. Louis's speciality was omelettes.

In January 1612, Henrietta Maria's eldest sister, the nine-year-old Elisabeth, moved out of Saint-Germain to join Louis in the adult world of the Louvre. After Henry had been killed, the disputed provinces in the Rhineland had been divided up amongst the German princes, so avoiding the Habsburg domination over them that he had feared. Marie had seized the opportunity to follow a peace policy and was now to announce a double marriage alliance. Elisabeth – described as 'pretty as an angel' – was to be betrothed to the six-year-old heir to Philip III of Spain, the future

Марія переконала його повернутися, гарантувавши його родині право вільно сповідувати свою віру.

Мональто доглядав за королівськими дітьми так само обережно, як колись за Леонорою. В одному з уцілілих листів він заспокоює королеву: хоча її друга донька, Крістіна, і має «незначне порушення пульсу», приводів для хвилювання немає. Він розпорядився припинити будь-яке лікування, призначене їй після розладу шлунка. Така стриманість була рідкістю для тієї епохи — лікарі зазвичай прагнули за будь-яку ціну довести свою корисність, а тому без упину виписували зілля чи навіть бралися за ніж, заледве розуміючи, що коять. Бідний Людовик став жертвою саме такого надмірного лікування. Коли йому було лише два дні, придворні запанікували, що смоктальний рефлекс немовляти був недостатньо сильним. Щоб «допомогти», йому підрізали вуздечку язика, але зробили це так незграбно, що прирекли хлопчика на довічне каліцтво: язик у нього тепер висувався мимоволі, а мова перетворилася на тяжке заїкання. Він майже не розмовляв.

Генрієтта Марія бачила брата лише під час великих урочистостей — на Великдень чи в інші дні релігійних свят. Тоді Людовика виводили до народу для зцілення недужих, аби вкотре нагадати всім, що він був помазаником Божим. У білосніжному вбранні хлопчик мав торкнутися майже тисячі хворих на золотуху, повторюючи фразу: «Король торкається тебе, Бог тебе зцілює». Куди щасливішим він почувався в Сен-Жермені, у колі братів і сестер. Там вони разом вечеряли, грали в карти та залюбки куховарили. Коронною стравою юного короля були омлети.

У січні 1612 року старша сестра Генрієтти Марії, дев'ятирічна Елізабет, залишила Сен-Жермен і приєдналася до Людовика у «дорослому» світі Лувру. Після загибелі Генріха спірні землі в Рейнській області розділили між собою німецькі князі — це завадило Габсбургам установити там своє панування, якого так боявся покійний король. Марія скористалася нагодою проводити мирну політику і оголосила про подвійну шлюбну угоду. Юну Елізабет, яку називали «прегарною, наче янгол», заручили з шестирічним спадкоємцем

Philip IV. The ten-year-old Louis would marry the Infanta Ana, later remembered as Anne of Austria.

Marie's vision for France's future in Europe was familial rather than nationalistic. Women would exercise a civilising influence within the society of princes, using their roles as wives and mothers to restrain male aggression. She claimed her actions built on Henry's legacy in ending the civil wars in France, by extending it across the continent. The leading dynasties would be bound by faith and blood, while France's domination would be cultural rather than militaristic.

The betrothals were celebrated in three days of court entertainments in Paris that would set the standard in Europe for decades to come. On one day a crowd of 10,000 gathered in the Place Royale to see a procession of princes on horses wrapped in cloth of silver and gold, of elephants, and mocked-up dragons that seemed to fly by themselves. At the centre of the parade was a pedestal supporting representations of the monarchies of France and Spain around which little boys, dressed as cupids, threw flowers and trampled on military weapons. The day ended with a sham fortress bursting into flames while 2,000 rockets were sent into the sky, illuminating the night with the letters M for Marie and L for Louis. Modesty was not amongst her greatest virtues.

That June Henrietta Maria saw Elisabeth wearing strange new clothes – a stiff conical Spanish court dress with a closed neck ruff designed to restrict her movement and breathing. They were a gift from Philip III's half-sister, Isabella, Governess of the Netherlands. It marked a hope for change of allegiance. Marie too had changed costume after the birth of Louis, from Italian clothing to French. When Elisabeth married she would be expected by the Spanish to give up the gaiety encouraged in women at the French court, and which was represented in their more free-moving clothes. Instead, she would take on the character of a Spanish

іспанського престолу, майбутнім Філіпом IV. Десятирічний Людовик мав одружитися з інфантою Анною — тією самою Анною Австрійською, чиє ім'я згодом увійде в історію

Марія бачила майбутнє Франції в Європі не крізь призму національних інтересів, а через родинні зв'язки. Вона вірила, що жінки можуть впливати на чоловічу владу, використовуючи свій статус дружин і матерів, аби вгамовувати войовничий пал монархів. Марія стверджувала, що лише продовжує справу Генріха — якщо він поклав край міжусобицям всередині Франції, то вона прагне принести цей мир на весь континент. Провідні династії мали поєднатися узами віри та крові, утверджуючи панування Франції не силою зброї, а величчю її культури

Заручини відсвяткували триденними придворними урочистостями в Парижі, які стали еталоном для Європи на наступні десятиліття. Одного дня десятитисячний натовп зібрався на Площі Рояль, щоб побачити процесію князів на конях у золототканих пополах, справжніх слонів і бутафорських драконів, що, здавалося, ширяли в повітрі самі собою. У центрі параду височів постамент із зображеннями монархій Франції та Іспанії; навколо маленькі хлопчики в образах купідонів розкидали квіти та демонстративно топтали по військовій зброї. День завершився тим, що імітована фортеця спалахнула під гуркіт двох тисяч ракет, освітлюючи нічне небо літерами «М» — Марія та «L» — Людовик. Про скромність тут було нічого й сказати.

У червні того ж року Генрієтта Марія помітила на Елізабет незвичне вбрання — негнучку конусоподібну іспанську сукню з високим коміром із дрібними складками, що щільно прилягав до шиї, в якому було важко рухатися та навіть дихати. Це був подарунок від правительки Нідерландів Ізабелли, зведеної сестри Філіпа III — жест, що символізував надію на новий політичний альянс. Після народження Людовика Марія теж змінила гардероб, перейшовши з італійської моди на французьку. Очікувалося, що після заміжжя Елізабет, на вимогу іспанців, зречеться тієї життєрадісності, яку плекали у жінках при французькому дворі і яку втілював їхній вільніший одяг. Натомість

royal consort and use the slow, almost imperceptible gestures that their court etiquette demanded.

Elisabeth wore her new dress in August 1612 at the signing of the wedding contract, and the Spanish diplomats reported she looked ‘very beautiful’.²⁵ It must have seemed fun for a little girl to dress up in her costume, like play-acting in fancy dress. Yet it reflected a challenge. Consorts like Elisabeth were valuable gifts, offered by one dynasty to another as future mothers of sons, but for the recipients these outsiders were also objects of suspicion. Concerns about where their true loyalties lay were often reflected in accusations of adultery.

The power to change identities, as Elisabeth would from French to Spanish, was also a power held by witches. And witchcraft was another crime levelled against them. The actual marriage between Elisabeth and Philip was, however, years away and seemed to be nothing more than a distant adventure.

THE WITCH'S SPELL

HENRIETTA MARIA WAS GROWING UP fierce and self-willed. In one of her earliest surviving letters she apologises to her governess for a ‘little sulky fit’. She was sorry for it but, she admitted, ‘I cannot be right all of a sudden’. She could only promise Maman Ga that ‘I will do all I can to content you; meantime, I beg you will no longer be angry with me’.¹ Marie de’ Medici was determined to channel her passionate temperament to good. She kept a close eye on her, writing letters to ‘My daughter Henrietta’ praising her for doing ‘the little

вона мала перейняти образ іспанської королеви-консорта з притаманними їй повільними, ледь помітними жестами, яких вимагав суворий придворний етикет.

У серпні 1612 року, під час підписання весільного контракту, Елізабет вдягла свою нову сукню, що викликало захоплення в іспанських дипломатів. За їх доповідями, доповідями, вона виглядала «надзвичайно вродливо». Маленькій дівчинці це, мабуть, здавалося веселою грою — можливістю вбратися в костюм, ніби для театральної вистави. Проте за цим крився серйозний виклик. Королеви-консорт, такі як Єлизавета, були цінними «дарунками», що їх одна династія підносила іншій як майбутніх матерів для спадкоємців престолу. Але для тих, хто приймав цей дар, чужоземка завжди залишалася об’єктом підозр. Сумніви щодо того, кому вони були віддані насправді, часто виливалися у звинувачення в подружній зраді.

Здатність змінювати свою подобу — те, що мала вчинити Елізабет, перетворюючись із французенки на іспанку, — у ті часи вважалася талантом відьом. Саме тому чаклунство стало ще одним зручним звинуваченням, яке за потреби висували проти королівських дружин. Проте тоді, у 1612-му, реальний шлюб Елізабет та Філіпа здавався справою неймовірно далекого майбутнього — не більше ніж примарною мандрівкою десь на самому краї обрію.

ВІДЬОМСЬКІ ЧАРИ

Генрієтта Марія росла дівчинкою палкою та свавільною. В одному зі своїх найперших листів, що збереглися донині, вона перепрошує перед гувернанткою за «маленький спалах гніву». Вона щиро шкодувала про це, але зі щирістю, притаманною дітям, зізнавалася: «Я не можу стати слухняною в одну мить». Принцеса лише обіцяла своїй Маман Га: «Я зроблю все можливе, щоб ви були мною задоволені, а поки що — благаю, не гнівайтесь на мене більше». Марія Медічі, її мати, була сповнена рішучості використати цей бурхливий темперамент для досягнення власних цілей. Вона невпинно стежила за

exercises' her 'good mother' had asked of her while also offering assurances of her 'immeasurably natural affection'.

The education Marie prescribed was light on academics – Marie had never even learned how to write French properly. The focus was instead courtly and religious, highly influenced by the French notion of 'honnêteté', a religious fashion that invested women with the Neoplatonic qualities of Beauty, Virtue and Love, and which could be used to improve relations between the sexes and more widely in society. Where in the old tradition of the culture of courtly love, women were static objects of desire, it offered a more active role, and there was another fashion that Henrietta Maria would absorb and that drew from honnêteté: a style of thought and expression known as 'préciosité' which promoted a culture of refinement and wit over macho posturing and thuggery.

As a royal princess Henrietta Maria was expected not only to participate as a member of a cultural elite, she was also expected to perform on the great stage of national life. To help her, professional Italian actors of the kind who had trained Marie taught her how to move, sing and deliver speeches in court theatricals. Marie would often supervise her children's rehearsals, checking that they knew their lines. It was not unusual for the girls to perform as Amazonian heroines, even to take male parts, and they were encouraged to act as producers as well as performers. In time they would understand that plays, ballets and masques were a useful means of placing and insinuating political messages in the public consciousness.

донькою, надсилаючи листи «моїй дорогій доні Генрієтті», де хвалила її за виконання «маленьких вправ», про які просила «добра матінка», і водночас запевняла дівчинку у своїй «безмежній материнській любові».

Освіта, яку королева обрала для доньки, не обтяжувала академічними знаннями, оскільки основна увага приділялася придворному та релігійному життю. Як результат, Марія Медічі так і не спромоглася навчитися грамотно писати французькою. Виховання базувалося на французькому понятті *honnêteté* (у пер. з франц. — шляхетність) — тогочасній інтелектуальній моді, що наділяла жінку неоплатонічними чеснотами Краси, Доброчесності та Любові. Це була не просто етика, а інструмент для поліпшення стосунків між чоловіком та жінкою та всього суспільства. Якщо стара традиція куртуазної любові відводила жінці роль лише пасивного об'єкта бажання, то «honnêteté» пропонувала їй активну позицію. Разом із цим Генрієтта Марія вбирала в себе і «*préciosité*» (у пер. з франц. — преціозність) — особливий стиль мислення та вишуканої мови, який звеличував культуру, інтелект і дотепність, протиставляючи їх грубій силі та чоловічому невігластву

Статус королівської принцеси зобов'язував Генрієтту Марію до чогось більшого, ніж просто бути частиною культурної еліти — вона мала стати головною дійовою особою на великій сцені національного життя. Щоб відточити її майстерність, професійні італійські актори (ті самі, що колись готували її матір) викладали їй мистецтво жестів, вокалу та декламації для придворних театральних дійств. Марія Медічі особисто наглядала за репетиціями дітей, прискіпливо стежачи, аби кожен вивчив свою роль до останнього слова. Для дівчат було звичною справою перевтілюватися у войовничих амазонок або навіть виконувати чоловічі партії. Ба більше — їх заохочували грати роль, але й самостійно керувати процесом. З часом вони збагнули головне: п'єси, балети та маскаради — це витончений спосіб вплітати й непомітно навіювати потрібні політичні наративи у суспільну свідомість.

Marie also addressed Henrietta Maria's spiritual development. Most strikingly she introduced her to a powerful female contribution to the 'devot' movement. The decades of civil war had left the French Catholic Church in a pitiable state, but an educational renewal was now going hand in hand with a vigorous missionary effort. This was spearheaded by the devots who were dedicated to regaining ground lost to Protestantism, and the movement had inspired an explosion of new religious houses for women around Paris. The first of these convents had been contemplative orders where the nuns lived simple lives growing their own food, studying and praying. The latest incorporated schools and programmes for religious retreat in which laywomen were invited into their secluded world.

Court satires mocked the idea of ladies taking spiritual direction from other women, but Marie de' Medici played a vital role in encouraging the fashion, retreating with her daughters to her favourite convents during major feasts and fasts.³ Many women enjoyed escaping the strains of a male-dominated society to a female world. Time spent in meditation and reflection also seems to have helped to bolster the confidence that allowed Marie to thrive on power politics, from which women were supposed to be excluded.

Although the regency came to a formal end in 1614 when Louis reached his majority, aged thirteen, Marie continued to rule at the king's 'pleasure'. Louis was an often sullen teenager, who enjoyed practical and outdoor activities: building miniature forts, or going hunting. He may not have struck his mother as very intelligent. There were many powerful men who desired to have the ear of the king. Marie kept them at bay, surrounding Louis with persons of 'mediocre capacity and little spirit' in

Марія приділяла особливу увагу духовному розвитку Генрієтти Марії. Найбільш значущим стало те, що вона залучила доньку до «руху побожних» (*'devot' movement'*), де жінки відігравали провідну роль. Десятиліття громадянських воєн залишили французьку католицьку церкву в жалюгідному стані, проте тепер освітнє відродження йшло пліч-о-пліч із потужним місіонерським запалом. На чолі цього процесу стояли «девоти» (побожні) — люди, які прагнули повернути позиції, втрачені протестантизмом. Їхній рух спровокував справжній бум заснування жіночих релігійних громад довкола Парижа. Перші такі монастирі були лише місцем споглядання, де черниці жили скромно, молилися та тримали власне господарство. Новіші обителі ставали потужними центрами, при яких відкривалися школи та програми духовного усамітнення, куди запрошували світських дам, відкриваючи їм двері у свій закритий світ.

Придворні сатири висміювали саму думку про те, що дами можуть шукати духовного наставництва у представниць власної статі. Проте Марія Медічі не звертала на це уваги — вона відіграла ключову роль у тому, щоб зробити цей звичай модним. Під час великих свят та постів вона разом із доньками неодмінно усамітнювалася у своїх улюблених монастирях. Для багатьох жінок можливість вирватися з-під гніту патріархального суспільства і поринути у суто жіночий світ була справжньою відрадою. Години, проведені в медитаціях та роздумах, не лише дарували спокій, а й загартовували характер. Саме ця внутрішня опора дозволяла Марії впевнено почуватися у вирі великої політики — сфери, куди жінкам, за тогочасними уявленнями, вхід мав бути суворо заборонений.

Хоча період регентства офіційно завершився у 1614 році, коли Людовику виповнилося тринадцять і він досяг повноліття, Марія продовжувала правити «з ласки» короля. Людовик ріс похмурим підлітком, який віддавав перевагу практичним справам та забавам на свіжому повітрі. Він міг годинами будувати мініатюрні фортеці або полювати. Матері він, імовірно, здавався не надто обдарованим інтелектуально. Навколо було чимало впливових чоловіків, які

order to protect her position. His favourite was an easy-going, middle-aged minor nobleman called Charles d'Albert who looked after his collection of larks and finches. There were, however, other threats.

In the summer of 1615, France was in rebellion. Henry, Prince of Condé, and other anti-Habsburg grandees believed the planned Franco-Spanish marriages were against French interests. Condé argued Marie was being led astray by her advisors and in particular Leonora's husband, Concino Concini. The fact he was Italian didn't help and there were rumours that Concini and Marie were having an affair. This damaged Marie's claims to be the exceptional 'strong woman' France needed.

As the wedding dates approached, Marie deployed an army of 10,000 infantry and 15,000 cavalry to contain the northern rebels. A further army of 3,000 foot and 1,000 horse accompanied the royal party to Bordeaux, where the marriages of Louis to the Spanish Infanta Anne of Austria, and Elisabeth to the Infante Philip of Austria, were due to take place. The future Generalissima, Henrietta Maria, was only five when she rode with an army for the first time.

The Huguenots in the south-west through which the family passed were threatening to join Condé and there were stories of atrocities in rebel-held areas, but the royal family arrived safely at their destination on 7 October 1615. Elisabeth was married in a proxy ceremony eleven days later. Marie gave her eldest daughter a farewell letter outlining the mission she wished her daughter to achieve. As the wife of the future Philip IV Elisabeth was to help maintain peace between Europe's two greatest dynasties and good relations between the brothers-in-law. It was a grand

прагнули здобути прихильність молодого монарха, але Марія тримала їх на відстані. Аби зберегти власні позиції, вона оточила Людовика людьми «посередніх здібностей і слабого духу». Його фаворитом став Шарль д'Альбер — поступливий дворянин середнього віку, чийм єдиним обов'язком було доглядати за королівською колекцією жайворонків та зябликів. Проте за цим удаваним спокоєм уже визрівали нові загрози.

Влітку 1615 року Францію охопило полум'я заколоту. Генрі, принц Конде, разом із іншими вельможами, запеклими противниками Габсбургів, вважали, що заплановані франко-іспанські шлюби суперечать національним інтересам. Конде відкрито заявляв, що Марію збивають з пантелику її радники, а надто — Кончіно Кончіні, чоловік Леонори. Олії у вогонь підливало італійське походження фаворита, а Парижем повзли чутки про його таємний роман із королевою. Це завдало нищівного удару по репутації Марії, ставлячи під сумнів її образ тієї самої «сильної жінки», якої так потребувала Франція.

Напередодні весільних урочистостей Марія Медічі збрала цілу армію — десять тисяч піхотинців та п'ятнадцять тисяч вершників, аби стримати бунтівників на півночі. Ще одне військо, що налічувало три тисячі піших воїнів та тисячу кавалеристів, супроводжувало королівський поїзд до Бордо. Саме там мав відбутися подвійний союз: Людовика — з іспанською інфантою Анною Австрійською, та Елізабет — з інфантом Філіпом Австрійським. Майбутній «Генераліссімі» Генрієтті Марії було лише п'ять років, коли вона вперше у своєму житті вирушила в дорогу під охороною цілої армії.

Гугеноти на південному заході, чіими землями пролягав шлях королівської родини, погрожували приєднатися до повстання Конде. Подійкували про жажливі звірства на захоплених бунтівниками територіях, проте 7 жовтня 1615 року королівська родина благополучно прибула на місце призначення. Одинадцять днів по тому відбулася церемонія шлюбу Елізабет за довіреністю. На прощання Марія вручила старшій доньці листа, де чітко окреслила її майбутню місію. Як дружина майбутнього Філіпа IV, Елізабет мала стати гарантом миру

project, but cold comfort. At the exchange ceremony Elisabeth and Louis had sobbed and clung to each other until the Spanish ambassador broke up the scene demanding of Elisabeth, 'Come away, Princess of Spain!'

Elisabeth was horrified to be losing her family and Louis was distraught at bidding farewell to his closest childhood companion. Elisabeth left for the Spanish frontier on 21 October 1615. Louis's wedding took place just over a month later, on Henrietta Maria's sixth birthday, 25 November, at the Cathedral of Saint-André. The fourteen-year-old bride and groom looked very alike, and Louis may have seen in Anne a family resemblance to Elisabeth. They were, after all, cousins. The bride and groom smiled at each other during the ceremony – but there were no smiles later when the time came to consummate the marriage.

In matters of sex Louis was a damaged boy and in this his father bears a good portion of the blame. As is often the case with successful men, his priapism has been admired, seen as a reflection of his virility, and as part of the same human warmth he showed in playing with his children. The reality is that it had a seamy side. As Henry had grown older, so he had developed a taste for very young girls. Condé's wife had been fourteen when Henry fell 'in love' with her. Henry was, by then, already a father to Louis, and perhaps he saw in the boy his own mortality and fading potency. He obsessed over Louis's ability to sire a future dauphin and so much attention was paid to Louis's penis that, aged three, the confused child would offer his genitals to be kissed instead of his hand.

After Elisabeth was born Henry had used her to further Louis's sexual education, pointing out differences in their anatomy, encouraging them to play bride and groom. Louis was disturbed by the fact she had no

між двома наймогутнішими династіями Європи та підтримувати добрі стосунки між шваграми. Це був грандіозний план, але він не давав жодної розради. Під час обміну принцесами Елізабет та Людовик ридали, вчепившись одне в одного, аж поки іспанський посол не перервав цю сцену владним вигуком: «Ходімо, принцесо Іспанії!»

Елізабет була в жаху від того, що втрачає родину, а Людовик був розбитий прощанням із найближчим другом свого дитинства. 21 жовтня 1615 року Елізабет вирушила до іспанського кордону. Весілля ж самого Людовика відбулося рівно за місяць, у день шостого дня народження Генрієти Марії, 25 листопада, у соборі Святого Андрія. Чотирнадцятирічні наречені були помітно схожі між собою. Можливо, Людовик навіть розгледів у Анні риси своєї сестри Елізабет — зрештою, вони були двоюрідними братом і сестрою. Під час церемонії молодята усміхалися одне одному, проте ці усмішки зникли безслідно, коли настав час виконати подружній обов'язок.

Коли йшлося про такі інтимні питання, Людовик виявляв свою вразливість та дитячу збентеженість, і значна частина провини за це лежить на його батькові. Як це часто буває у випадку з успішними чоловіками, його надмірну сексуальну активність сприймали з захватом та вважали її відображенням його чоловічої сили та частиною тієї самої людської теплоти, яку він виявляв, граючись зі своїми дітьми. Насправді ж у цьому була й темна сторона. З віком Генріх почав відчувати потяг до набагато молодших за нього дівчат. Дружині Конде було чотирнадцять, коли Генрі «закохався» в неї. На той час він уже був батьком Людовика й, імовірно, замислювався над власною смертністю та питанням спадкоємства. Його надзвичайно турбувало, чи зможе Людовик фізично в майбутньому продовжити династію. Цій темі приділялося занадто багато уваги, що навіть у ранньому віці ставило дитину в незручне становище.

Після народження Елізабет Генріх використовував її для сексуального виховання Людовика, вказуючи на анатомічні відмінності між ними та заохочуючи їх грати в наречених. Людовик, зі свого боку, сприймав ці відмінності з дитячою тривогою та

precious penis. His father was constantly boasting about his own, even showing off his erect member.

Louis would, in later life, be attracted to both men and women, but sex never seems to have been a source of much pleasure for him. With Anne of Austria his deepest anxieties were at their most evident. Stories circulated that Louis had pissed on Anne instead of inseminating her. Whatever had really happened, Louis would be unable to recover his nerve and perform his kingly duty for a further four years. He would not even share a meal with his wife for the next six months. A witness recalled seeing the unhappy Anne sitting alone in the Louvre on a cushion, in the Spanish manner. She wore a green dress embroidered in silver and gold with a closed ruff, and long trailing sleeves fastened with great diamonds serving as buttons. A green cap, matching the dress, was fixed with a black heron feather that enhanced her golden, curled hair.

Anne shared Henrietta Maria's natural gaiety and warmth, but Henrietta Maria resented the sister-in-law who had replaced her actual sister. Marie encouraged Henrietta Maria in 'those little malicious things which are great ills to those who receive them at certain times'. Keeping Anne isolated made it easier for Marie to stay in control. The fact Elisabeth was clearly miserable in Spain was a further reason for Henrietta Maria to dislike the lonely child-queen residing in the Louvre.

Elisabeth had been spared the kind of ordeal Anne had endured on her wedding night – her marriage was not to be consummated until she was eighteen – but she wrote to her sisters often, describing a drab new life in the palace of the Alcazar, where she was forbidden the ball games and other exercises she was used to. She wished, she wrote, to be a little

нерозумінням. Поведінка батька при цьому була надмірно відвертою і недоречною – він постійно показував свій пеніс, іноді навіть у збудженому стані.

У зрілому віці Людовик відчував потяг як до чоловіків, так і до жінок, але, судячи з усього, секс ніколи не приносив йому особливого задоволення. У стосунках з Анною Австрійською його найглибші страхи проявилися найяскравіше. Ходили чутки, що Людовик помочився на Анну замість того, щоб запліднити її. Що б там не було насправді, Людовик не зміг опанувати себе й виконати свій королівський обов'язок аж протягом наступних чотирьох років. За всі шість місяців він навіть не сидів за одним столом зі своєю дружиною. Один зі свідків згадував, як бачив нещасну Анну, що сиділа сама в Луврі на подушці, за іспанським звичаєм. Вона була одягнена в зелену сукню, вишиту сріблом і золотом, із закритим коміром-руфом і довгими рукавами, що тягнулися вниз, застібнутими великими діамантами, які слугували гудзиками. Зелена шапочка, що пасувала до сукні, була прикрашена чорним пір'ям чаплі, яке підкреслювало її золоте кучеряве волосся.

Анна володіла тією ж природною життєрадісністю та щирістю, що й Генрієтта Марія, проте дівчина відчувала неприязнь до нової родички, яка посіла місце її рідної сестри. Марія Медічі лише підживлювала ці почуття, заохочуючи доньку до тих «маленьких шпильок, що в певні моменти стають болючими ударами для тих, проти кого вони спрямовані». Тримаючи Анну в ізоляції, Марія зберігала владу в своїх руках без докладання зайвих зусиль. А дізнавшись про те, що Елізабет почувається нещасною в Іспанії, Генрієтта Марія взагалі відкинула співчуття до самотньої юної королеви, яка тепер мешкала в стінах Лувру.

Доля вберегла Елізабет від того випробування, яке випало на долю Анни в її шлюбну ніч — скріплення її союзу було відкладено до досягнення вісімнадцятиріччя. Проте вона часто писала сестрам, описуючи своє нове одноманітне життя в палаці Алькасар. Там їй суворо забороняли ігри з м'ячем та інші розваги, до яких вона звикла

bird like those owned by Louis, who could escape her cage and fly back to them.

Henrietta Maria dispatched gifts to console Elisabeth who wrote back, delighted with the ‘little ornaments that you sent me, they are prettiest that could be seen! They could not be otherwise coming from you.’ She mentioned a white and cornelian box, ‘which I have with me right now.’ Elisabeth was also transfixed by the immediacy of Henrietta Maria’s news ‘that you were going at that moment to walk with the king’. She asked Henrietta Maria to send her portrait – and to dress as she was in a closed Spanish ruff. If Henrietta Maria was married to another Spaniard, she would be with her sister again.

In an age of personal monarchy, personal relations mattered. In England King James had fallen in love with a beautiful young man called George Villiers whose meteoric rise saw him gather titles and honours and, above all, power. Marie de’ Medici could not make Leonora a minister, but she had made Concini a Marshal of France and Leonora wished she had not. By 1617 she had separated from her increasingly arrogant husband, warning Marie ‘he will ruin us both’.

Concini had urged the arrest of the Prince of Condé on 1 September 1616 after a peace treaty had been signed, and so insulted the entire French elite. He had then persuaded Marie to dismiss Henry IV’s powerful ministers in favour of his own clients. Most foolishly of all he treated Louis like an errant boy rather than a king who had reached his majority. Leonora’s mental health collapsed and there was now no Jewish doctor to help her. Montalto had died of plague nearly a year earlier in February 1616.

вдома. В одному з листів вона зізнавалася, що понад усе мріє стати маленькою пташкою — такою, як у колекції Людовика, — аби лише покинути свою золоту клітку й прилетіти назад до рідних.

Генрієтта Марія надсилала подарунки, щоб розрадити Елізабет, яка у листах у відповідь висловлювала щире захоплення цими дрібничками. У своїх листах вона зізнавалася, що ці прикраси — найпрекрасніше з усього, що вона колись бачила. Втім, додавала вона, інакше й бути не могло, адже дарунок прийшов від любої сестри. Елізабет згадувала про витончену скриньку з білого каменю та сердолику, яку в ту саму мить тримала біля себе. Її серце сповнилося радістю від звістки від Генрієтти Марії, яка саме готувалася до прогулянки в королівському товаристві. Наостанок Елізабет попросила сестру про портрет, окремо зауваживши, аби та неодмінно позувала у закритому іспанському комірі-фрезі. Вона плекала надію, що якщо Генрієтта Марія також вийде заміж за іспанця, вони знову зможуть бути разом.

У добу особистої монархії приватні стосунки мали вагоме значення. Які, король Англії, палко захопився вродливим юнаком на ім'я Джордж Вільєрс, чие стрімке піднесення принесло йому не лише титули та почесні, а й, понад усе, реальну владу. Марія Медічі не мала змоги призначити Леонору міністром, проте вона зробила Кончіні маршалом Франції — про що сама Леонора згодом гірко шкодувала. До 1617 року вона вже жила окремо від свого дедалі пихатішого чоловіка, застерігаючи Марію: «Він занапастить нас обох».

Кончіні наполіг на арешті принца Конде 1 вересня 1616 року, одразу після підписання мирної угоди, чим завдав смертельної образи всій французькій еліті. Згодом він переконав Марію звільнити впливових міністрів Генріха IV, замінивши їх власними люльми. Проте найбільшим нерозважливим кроком було те, що він продовжував ставитися до Людовика як до неслухняного хлопчика, ігноруючи той факт, що юний король уже досяг повноліття. Душевний стан Леонори погіршився, а порятунку чекати було нізвідки — пошесть чуми ще в

Concini was on his way to see Marie at eleven that morning. Marie was in her apartment on the ground floor of the south wing of the Louvre. Louis was taking the air on a balcony adjoining her bedroom waiting for the news that was soon brought to him. Concini was being shot and stabbed in the courtyard just inside the eastern gates of the Louvre. Louis had been in the apartment as he wanted to ensure that Concini wasn't killed in front of her. With the assassination carried out he left his mother's rooms ordering his guards to replace hers at the door. He then made his way to a second-storey window overlooking the courtyard. A crowd was already cheering Concini's death. Louis raised his sword and cried out to them, 'Now I am king!'

It is not difficult to imagine Henrietta Maria's terror, aged seven, when the news reached Saint-Germain that her mother had been arrested and Concini murdered. It is common for children who have lost a parent to violence to fear losing the other in a similar way. Henrietta Maria, Christine and Gaston all begged to see their mother. Their request was refused. Meanwhile, locked in her apartment, Marie demanded to know, 'Whose counsel?' Who had advised Louis to have her arrested? The answer was, amongst others, Charles d'Albert, the man in charge of Louis's birds. Marie had underestimated him. She had also underestimated her son, whose concern now was to justify his actions to his subjects.

лютому 1616-го забрала життя Монтальто, єдиного лікаря, якому вона довіряла.

Близько одинадцятої ранку Кончіні прямував на зустріч із Марією. Королева перебувала у своїх покоях на першому поверсі південного крила Лувру. Людовик у цей час випав на балкон, що прилягав до її спальні, очікуючи на звістку, яку невдовзі йому й принесли. Коли Кончіні проходив крізь внутрішній двір біля східної брами Лувру, на нього вже очікувала засідка. Під звуки пострілів та ударів кинджалів він і зустрів свою смерть. Людовик навмисно залишався в покоях матері, аби бути впевненим, що розправа над фаворитом не відбудеться прямо у неї на очах.

Щойно замах було здійснено, він вийшов, наказавши своїй варті заблокувати двері Марії. З вікна другого поверху, дивлячись на натовп, що вже триумфував, Людовик здійняв свій меч і проголосив: «Відтепер я — король!»

Неважко уявити той відчай, що охопив семирічну Генрієтту Марію, коли до Сен-Жермена дійшла звістка про арешт матері та вбивство Кончіні. Для дітей, які втратили одного з батьків через насильство, природно відчувати страх, що подібна доля спіткає й іншого. Генрієтта Марія, Крістіна та Гастон благали про зустріч із матір'ю, проте їхнє прохання було відхилено. Тим часом Марія, замкнена у своїх покоях, розгнівано допитувалася: «Чия це порада? Хто змусив Людовика піти проти неї?» Одним із тих, хто стояв за цим рішенням, виявився Шарль д'Альбер — той самий чоловік, який доглядав за королівськими птахами. Марія недооцінила його, як недооцінила і власного сина, який тепер понад усе прагнув довести законність свого вчинку народу.

Chapter 2. Rendering of Historical Realia in the Ukrainian Translation of *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation* by Leanda de Lisle

2.1. General characteristics of the book and the author's biography

Leanda de Lisle is a prominent historian known for her chart-topping and award-winning works focusing on the Tudor and Stuart eras. Beyond her books, she is a frequent contributor to major outlets like *History Today*, the *Spectator*, and *The Times*, and often shares her expertise on television and radio (Leanda de Lisle, 2022). Leanda de Lisle holds a Modern History degree from Oxford's Somerville College. A prolific journalist, she has written for many of the UK's leading publications, including *The New Statesman* and the *Sunday Telegraph*, and has served as a columnist for *The Spectator* and the *Daily Express* (Leanda de Lisle, 2022). She lives with her husband and three children in Leicestershire. De Lisle's literary debut, *After Elizabeth*, earned a runner-up spot for the Saltire Society's First Book of the Year. Her subsequent work, *The Sisters Who Would be Queen* – hailed as "groundbreaking" by John Guy in his review for *The Times* – was ranked among the *Spectator's* top ten books on royalty in 2020 (Leanda de Lisle, 2008). Her bestseller *Tudor: The Family Story* achieved *Sunday Times* Top Ten status, while her most recent title, *White King*, secured the HWA Non-Fiction Crown (Leanda de Lisle, 2022).

Leanda de Lisle has achieved significant academic recognition in the field of early modern history through her meticulous research. Her historiographical approach is characterized by the use of new perspectives and discoveries that challenge established notions about key figures and events. Previous works, including *After Elizabeth: The Death of Elizabeth and the Coming of King James and The Tudors: A Family History*, have cemented de Lisle's thematic focus on complex transitions of power and the internal dynamics of royal families.

In *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation*, de Lisle seeks to redeem the reputation of Henrietta Maria damaged by biased historical narratives. By examining her origins as a French princess, de Lisle illustrates how the Queen's upbringing under the tutelage of Marie de' Medici became the cornerstone of her controversial religious convictions and her assertive role in British public life (Urban, 2022). De Lisle establishes a clear thematic focus: she moves away from popular stereotypes to show historical figures "in their own terms. She applies this approach to the life of Charles I's wife. Instead of simply retelling the story, de Lisle analyzes the "linguistic acts" (Lemke, 1995) of the past – such as the political slander and propaganda of the 17th century – and treats them as tools that were used to distort the Queen's historical reality.

As Andrew Roberts (De Lisle, Author Page, 2022) notes, this represents "revisionist history at its absolute best," primarily because it dismantles the biased discursive frames that have previously obscured the Queen's genuine political influence. Ultimately, de Lisle's portfolio serves as a testament to the power of the discourse-historical approach in revealing the multidimensional truths of the past.

Kate Williams, author of *Rival Queens*, describes the study as "absolutely revolutionary," noting its "high scholarly value" and engaging style of presentation (De Lisle, Author Page, 2022).

After reading the full text, we concluded that the book belongs to biography since it fully meets the defining characteristics of this genre as a popular science biography.

To accurately define the genre of Leanda de Lisle's study, it is worth referring to the concept developed by historian John A. Garraty, who views biography as a "record of a life" and a distinct "branch of history" (Garraty, 1957, p. 123). In fact, the term "biography" is often used in a context that differs somewhat from what we are accustomed to. Garraty notes that it is often used in a figurative sense, even metaphorically, when referring to businesses, buildings, or even ideas. However, in reality, the academic definition of the genre is limited exclusively to the "history of a human life" (Garraty, 1957 p. 123).

To expand on this idea, it is worth noting that modern lexicographical sources, particularly the Oxford English Dictionary (OED), define a biography as "the story of a person told by someone

else” (Oxford University Press, 2024). The key point here is the emphasis on the word “story,” rather than simply “account.” At its core, biography is a form of narrative in which facts are organized by the author to create a cohesive portrait (Lee, 2009, p. 7). This approach involves not only a list of events but also the incorporation of an “oral dimension”: memories, testimonies, and private details that bring the text to life. In the context of these definitions, Leanda de Lisle’s work emerges as a classic biography.

Firstly, the author relies on a clear factual account of events, supported by real evidence such as letters, diaries, and 17th-century state archives. This allows for a reconstruction of the queen’s image and an objective assessment of her actions without being swayed by the author’s own views.

Secondly, the text follows a chronological account of events, from Henrietta Maria’s upbringing in France to her role in the English Civil War. However, De Lynde does not merely list facts but also analyzes Henrietta Maria’s influence in the political and religious spheres. Moreover, the text explores the interplay between the queen’s personal and public lives, demonstrating how her family ties and private convictions directly influenced public policy and the fate of the nation. As noted by the British publisher Random House UK, this work is a “myth-busting biography” because it offers a reinterpretation of the dramatic events of the English Civil War specifically through the queen’s perspective (Penguin Random House, 2022). This approach highlights a key feature of biographical writing – a focus on the individual’s subjective experience within the context of large-scale historical processes (Flekova, 2014, p. 855).

So, from all of the above, we can conclude that a book which combines meticulous historical research with narrative skill belongs to the genre of biography. Consequently, the life story of Henrietta Maria serves as a quintessential example of how biographical prose functions as a bridge between past and present. The text’s reliance on archaisms, cultural realia, and specific socio-political terminology creates a dense layer of meaning that must be carefully unpacked during the translation process. Such complexity highlights the necessity of using specialized transformation techniques to maintain the integrity of the historical figure for a target audience.

2.2. Historical discourse and its main features

The concept of discourse in the human and social sciences is interpreted in various ways and has no single, universal definition. According to Howarth, discourse analysis focuses primarily on individual utterances or conversations, examining how meaning is created through linguistic structure, coherence and interaction (Howarth, 2000). In this case, discourse is studied as a limited unit of language. However, Dooley broadens this concept, viewing discourse as a holistic system capable of independently shaping social reality (Dooley, 2024). As a result, we consider discourse as a powerful tool that creates its own way of perception within the text.

Researchers note that discourse analysis is not limited to a fixed list of methods, but is an open “toolkit” that can be adapted to the objectives of the study (Rheindorf, 2022, p. 44). In this way, discourse ceases to be merely a passive form of communication or a collection of texts, and becomes an active mechanism that constructs our world. It creates and assigns meaning to objects through a complex system of utterances, legal acts, scientific theories and everyday conversations.

Zapolskykh interprets historical discourse as a set of texts created in the process of speech activity of historians as representatives of a professional community, which are analyzed in the unity of their linguistic characteristics and socio-cultural context (Zapolskykh, 2005).

Discourse establishes a hierarchy between what is considered normal and what is labelled as a deviation from the norm (Van Dijk, 1997, p. 8). In this context, language becomes an important instrument of control, not in the sense of direct coercion to act, but through the transformation of abstract concepts into tangible reality. Discourse shapes an environment in which certain ideas become self-evident, whilst others become unthinkable or marginalised. For instance, for Henrietta Maria’s contemporaries, the image of the queen was shaped through linguistic categories, where her identity as a “Catholic”, “Frenchwoman” and “wife” was imbued with specific political fears. The discourse of Puritanism, for example, did not merely describe her religiosity; it constituted her as a “Papist danger”, which automatically rendered her actions suspect in the eyes of Parliament. Here we

see how discourse creates the boundaries of thought: for a 17th-century English Protestant, it was almost impossible to perceive Henrietta Maria outside this discursive field of the “other”.

Thus, it is virtually impossible to consider the figure of Henrietta Maria outside the discursive field. Since the interpretation of the concept of “discourse” depends directly on the chosen theoretical approach, it becomes clear that language does not function in isolation from its socio-cultural environment. It is historical conditions that dictate the rules of speech and writing, transforming discourse into a reflection of the ideas, values and relationships of a specific era. Consequently, the analysis of any text requires a deep understanding of the context in which it was created.

In this context, the historical-discursive approach is important, as it examines the connection between language and socio-political processes. Key elements in the text are the specific names of objects, customs or positions that have no direct equivalents in other cultures and reflect a specific historical era. In a biographical narrative, they do not merely add colour, but convey the spirit of the times. Therefore, translation requires a discursive-historical approach (Reisigl, 2017, p. 44), where it is important not only to accurately convey individual names, but also to preserve the key meanings of the biography.

The Discourse-Historical Approach (DHA) involves working with three fundamental concepts: criticism, ideology and power. As noted by the leading developers of this method, Martin Reisigl and Ruth Wodak, criticism within the DHA is not merely a negative evaluation, but acts as a three-tiered analytical tool (Reisigl, Wodak, 2017, p. 87). It enables the researcher to identify internal contradictions within a biographical narrative and to explain them through the social context of the time. This helps to understand why certain facts from the life of a historical figure were emphasised, whilst others were deliberately overlooked.

In their works, Wodak and Reisigl view ideology as a system of collective beliefs that shapes a particular worldview and helps establish dominant relations within society (Reisigl, Wodak, 2017, p. 88). In historical biographies, ideology often serves as a means of legitimising power or social status. By analysing a biography through the lens of the DHA, we can decipher how certain identities were imposed through language and how ideological filters influenced the choice of vocabulary when describing events that shape the image of the queen. Additionally, DHA is distinguished by its focus on historical context, its use of multiple methods of data verification, and its detailed analysis of persuasion strategies. By combining different perspectives with a practical approach to textual analysis, this method enables a deeper understanding of the structure of discourse. As a result, the translation of these cultural elements helps to recreate the linguistic effect that shapes the historical image of the queen

To conduct a comprehensive analysis of how this historical image is constructed in the text, it is necessary to classify the specific linguistic markers that form the basis of the narrative. Based on the academic tradition of discourse analysis, we have identified several key features of historical discourse that are most clearly evident in the study of Henrietta Maria’s biography:

Anthroponyms and toponyms: the use of specific names of people and places in the text. These may include the names of historical figures (*Louise Bourgeois, Henry IV, Marie de’ Medici, Leonora Concini*), rulers, church leaders, or the names of cities (*Paris, Florence, Nantes*), regions, palaces (*Louvre*), and so on. Such elements serve as a kind of “landmark” for the reader: they help to clearly understand the time and place in question. As a result, the text is perceived as more authentic and rooted in real history, rather than as fiction.

Temporal markers and chrononyms: all elements that indicate time: specific dates, years, names of historical periods, or even religious festivals and cycles (such as major church holidays). For instance, *Edict of Nantes, civil war, Mass*. They help to structure the events in the text, show their sequence, and create a sense of chronological accuracy. As a result, the text takes on a more documentary, almost scientific character.

Intertextual elements: references to other texts — for example, quotations from letters, official decrees, memoirs or chronicles. These can be either direct or indirect. Such elements strengthen the author’s argument, as they demonstrate that their views are grounded in genuine

historical sources. They also lend the text depth and scholarly credibility. Leanda de Lisle makes extensive use of quotations from letters:

‘Whatever else, be pregnant,’ Marie’s family had warned her when she had left Florence’ (De Lisle, p.).

“In one surviving letter Montalto sets the queen’s mind ‘entirely at rest’ that, while her second daughter Christine was suffering a ‘slight irregularity of the pulse’, it was nothing to be worried about...” (De Lisle, p.)

Archaisms and stylized vocabulary: words or expressions that are no longer in use today or have a different meaning but were typical of the language of a particular era. This applies particularly to specialist vocabulary — for example, military or medical terms. Using them helps to recreate the linguistic atmosphere of the past and show how people of that time thought and spoke. The author enhances the historical atmosphere by using specific period-appropriate vocabulary and archaisms. These include terms such as “bed of travail” (a specialized bed or area designated for the labor and delivery process), carriages (horse-drawn vehicles used for transporting the nobility), and écus (a historical French gold or silver coin used as currency), valet (a male personal attendant responsible for a master's clothing and equipment), and birthing chair (a piece of furniture designed to support a woman in an upright position during childbirth). The usage of these terms helps to ground the narrative in the material realities of the seventeenth century. At the same time, such vocabulary can make the text difficult to understand, so it needs to be either explained or adapted during translation.

To translate a text within the framework of a historical discourse, it is important to choose the type of translation depending on the purpose of its reproduction. Traditionally, translation theory distinguishes between literal and free translation. Free translation aims to convey the content in language accessible to the reader, while literal translation aims primarily to convey the content and factual information. Since historical texts primarily perform an informative function, concentrated largely in terminology, their translation generally belongs to the literal type.

An understanding of the historical context and a critical analysis of linguistic strategies enable the researcher to go beyond the surface meaning of the text, revealing the hidden mechanisms behind the construction of a historical figure’s image. However, the theoretical depth of DHA finds its direct expression in specific linguistic units, realia, that mark the era at the lexical level. That is why the next stage of our research is devoted to the analysis of specific cultural and historical elements that serve as key markers of time and require special attention during translation.

2.3 Types and classification of realia in the biographical text

In modern linguistics, the close link between language, communication and culture is undeniable, as reality is inevitably reflected in the lexicon of every nation with its inherent phenomena and material manifestations. Although different communities may share a common view of the global world, each culture forms its own unique concepts and objects, shaped by its geographical, historical and social characteristics. As the well-known researcher R. Zorivchak emphasises, achieving full mutual understanding is impossible without a deep knowledge of the culture of the language speakers, particularly their way of life, mental attitudes and traditions (Zorivchak, 1989, p. 26-27). Consequently, historical biography emerges not only as a linguistic phenomenon, but also as a kind of “bridge” to another historical era, where linguistic elements are inseparable from the cultural environment in which they function

In modern translation studies, there has been a significant rethinking of the concept of “realia”. In a broad sense, this term denotes objects of material culture, but within the framework of translation studies it is used to denote linguistic units — words and expressions that name such objects. In this regard, it is advisable to distinguish between realia-objects and realia-words, the latter being of primary interest for translation theory (Ischenko, 2012, p. 111).

Realia-words are lexical units that create significant difficulties during translation, since they are not formally distinguished in the source text. Usually they do not have direct equivalents in the target language, which forces the translator to apply various transformations: from transcription or transliteration to partial reproduction of the form or complete replacement with other lexical means

(Ischenko, 2012, p. 112). Such units usually denote elements of everyday life, history, culture of a certain people or country that are absent in other cultures.

As highlighted by Harmer, the use of authentic cultural markers (realia) has a significant impact on the reader, increasing his interest in the book (Harmer, 2001). Realia in this case serve as an effective tool for a deeper perception of the text and a better understanding of its historical content. In biographical prose, these elements allow readers to perceive the target culture contextually, which eventually contributes to a deeper understanding of the historical figure's environment.

The use of cultural details in a text serves several purposes. First, these details lend credibility to the work by preserving the cultural authenticity and specific characteristics of the original language's linguistic community (Mamadaliyev, 2023, p. 20). They allow the reader to delve deeper into the customs, traditions, and way of life of a particular culture, thereby creating a backdrop of contextual depth for the work. Acting as a kind of "cultural marker," they can evoke a certain mood in the reader, depending on the context in which they are used (Mamadaliyev, 2023, p. 21). The range of emotions can vary from feelings of nostalgia and curiosity to longing and sadness. In this way, the author establishes a deep emotional connection with the characters and the plot.

The classification of realia is not a purely formal process, but plays an important role in the choice of translation strategy. With the development of translation studies, as there was a shift away from approaches strictly focused on literalism towards the culture-oriented concepts proposed by Susan Bassnett and André Lefevere, research attention shifted towards the social context and the role of translator's interpretation (Bassnett, 1998). From this perspective, grouping the identified lexical units into thematic categories allows for a deeper and more nuanced analysis.

From a translational perspective, R. Zorivchak distinguished between explicit and hidden realia (Zorivchak, 1989, p. 25). If explicit realia directly denote objects specific to a certain culture and, as a rule, do not have direct equivalents in the target language, then hidden realia constitute a more complex category. By hidden realities, the researcher understands such linguistic units that formally have equivalents in the target language, but differ in their extralinguistic content (Zorivchak, 1989, p. 9). In other words, with external semantic similarity, they denote different culturally conditioned phenomena, which can lead to inaccuracies in translation.

Building upon the methodology applied to the study of the source text, we have identified and categorized the realia into three primary groups, following the Olga Denti's classification model (Denti, 2012, p. 37).

The first group includes toponyms and anthroponyms that ground the narrative in a specific physical reality. In the context of Henrietta Maria's biography, these include major political and cultural centers (e.g., *Paris, Reims, Saint-Germain-en-Laye*), as well as specific micro-toponyms (e.g., *Place de Grève, the Louvre*). Moreover, proper names of people (first names, surnames, nicknames) used to identify specific individuals in the text. They clearly indicate who is being referred to, allowing one person to be distinguished from another. This is particularly important in historical texts featuring many characters, as it enables the author to anchor events to a specific historical period. Such units help to convey the actual historical space, so they are usually not translated but rendered through naturalised borrowing or pure borrowing to preserve authenticity.

Another important group consists of ethnographic realia, which reflect the characteristics of everyday and cultural life. They cover a wide range of phenomena from material elements to social practices and beliefs (including customs, clothing, food, and social habits). In our research, this group offered a substantial variety of examples. It includes medical concepts of the early modern period, such as "*Guild of Midwives*", "*birthing chair*", and the archaic practice of wrapping mothers in 'freshly flayed black goatskin' to staunch the bleeding. There are also terms describing professional and royal clothing, including the midwives "*starched collars and neat dresses with a ribbed texture*", Marie de' Medici's "*stiff Italian fashions*" and the footmen's "*liveries*". A unique historical artefact is the 'special cap' presented to Louise Bourgeois as a token of royal favour. Moreover, the text exhibits a high density of religious and social lexis, encompassing elements such as "*Mass*", "*crucifixion*" and the use of the "*Our Father*" as a kind of measure of time, which testifies to the important role of Catholicism in everyday life.

Political and social realia form the third group of the classification. In this case, language serves as a tool for signifying social hierarchy, legitimacy and administrative structure. In the 17th century, a person's title was an indicator of their legal and social status. This is why terms such as “*prince of the Blood*” hold particular significance, as they denote a specific legal status—that of the monarch's male-line descendants—who had a potential claim to the throne. Similarly, titles such as “*infanta*” (denoting Spanish or Portuguese princesses) or “*dauphin*” (the obvious heir) carry immense socio-political weight. During the period under study, the political and religious fields were closely intertwined and, in effect, could not be separated from one another. Terms such as “*huguenots*”, “*calvinists*” or “*devots*” are not limited to denoting religious denominations, but also function as markers of political factions that influenced the balance of power within society and foreign policy processes. In particular, the “*devots*” represented a pro-Catholic and, at the same time, pro-Spanish faction at the French court. The use of such terminology in the text reflects the deep religious polarisation of the era, which largely determined the course of internal conflicts, particularly the religious wars of the reign of Henry IV. Reproducing such terms in translation requires taking into account their underlying ideological and historical connotations, as they bring to the fore a whole complex of conflicts and confrontations.

This brings us to the question of how to correctly translate different types of realia into Ukrainian. Since it is impossible to fully convey the meaning of words as they exist within the specific context of the source language, complete equivalence is also impossible (Tkachuk, 2017, p. 105-107). This is precisely why the translator must employ various translation methods. In the next chapter, we will examine possible procedures and approaches.

2.4 Translation strategies and techniques used for rendering realia into Ukrainian

As noted in the previous chapters, the book *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation* belongs to biographical narrative centered within the realm of historical discourse as the primary means of representing its content. Consequently, there is the challenge of conveying cultural elements, realia, from English into Ukrainian, as these elements are defining components of this discourse.

A key factor in ensuring translation quality is the selection of an appropriate translation strategy. The classification of translation techniques proposed by L. Molina and A. Hurtado Albir occupies a special place in contemporary translation studies (Molina, 2002, p. 498). This methodological framework not only allows for a systematic approach to solving complex translation tasks but also serves as an objective tool for assessing the accuracy and contextual appropriateness of the target text. In the digital age, despite the rapid development of machine translation and artificial intelligence, a deep understanding of these techniques remains a fundamental foundation for a specialist, as it allows for the conscious application of linguistic transformations within the dynamic translation process.

Toponyms and anthroponyms

The narrative basis of the book *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation* is largely supported by topographical markers that function as linguistic “illustrations” of the 17th-century European landscape.

The translation of toponyms, or the names of geographical features, within the context of historical biography constitutes a distinct category of cultural adaptation in translation. As readers always seek to experience the authentic context of the era, the translator faces a choice between preserving the original sound and ensuring the content is comprehensible to the target audience (An, 2023, p. 125).

Many researchers have studied methods for translating toponyms. The German philosopher Friedrich Schleiermacher proposed two strategies for translating this category of words, which Venuti later examined in detail (Venuti, 1991, p. 125). These are known as domestication and foreignisation. Domestication is regarded as a supplementary approach and is used when a direct translation fails to convey the historical significance of a passage clearly. Its primary aim is to produce a text that is clear

and accessible to the reader, so that they can grasp the concepts and ideas without feeling any sense of discomfort. The strategy of foreignisation is predominant in the rendering of place names in the text under study. It aims to bring the reader as close as possible to the author's world, whilst maintaining a cultural distance. For the translation of the names of major cities and countries (e.g. Paris, Florence, Spain), borrowing or established equivalents are usually employed. In this way, the source text retains its original authenticity.

In the context of translating geographical names and cultural markers, the concept of the “established equivalent”, proposed by L. Molina, takes on particular significance (Molina, 2002 p. 498-512). This term refers to the use of a name for an object that is established in the tradition of the target language, has official status, and is recorded in authoritative lexicographical sources or cartographic publications. For toponyms, this means giving priority to exonyms (for example, translating “*London*” as «Лондон» rather than «Ландан»), which ensures immediate recognition of the object by the recipient.

As regards techniques for rendering specific names that have no direct equivalents, L. Molina identifies borrowing as the key method (Molina, 2002, p. 499). It is implemented through two main ways: pure borrowing and naturalised borrowing. Pure borrowing is the process of reproducing the structure of a foreign word without modifying it, while naturalised borrowing is a technique where a word is being adapted to the phonetic and spelling of the target language (Molina, 2002, p. 499). When working with historical names, this method allows for the preservation of the documentary accuracy of the spelling of the place name.

Here are some examples:

*Her salary now amounted to nine times the salary of the midwives in Paris's main hospital, the **Hotel Dieu** – and she hoped she was about to earn her bonus by delivering another boy* (De Lisle, 2022, p. 23). – (1-s)

*Тепер її платня у дев'ять разів перевищувала заробіток повитух у головній паризькій лікарні **Отель-Дьє**.* – (1-t)

In this case, the name “*Hotel-Dieu*” is a specific cultural realia. Therefore, to render it accurately, it is advisable to use the method of naturalised borrowing — «*Отель-Дьє*» — as this is the proper name of the oldest hospital in Paris.

Another example of translation of toponyms:

'Paris is worth a Mass' (De Lisle, 2022, p. 19). – (2-s)

«Париж вартий меси». – (2-t)

Based on V. Karaban's methodology, well-known geographical names with a long history of usage should be rendered using equivalents established in dictionaries (Karaban, 2004, p. 421). This explains why “*Paris*” does not require a new search for translation solutions, as ‘*Париж*’ is already integrated into Ukrainian linguistic culture as an established equivalent.

Another example:

*To the west, the head of the senior branch of the Habsburgs, Philip III, ruled **Spain and Portugal**, along with their worldwide empires* (De Lisle, 2022, p. 19). – (3-s)

*На заході головою старшої гілки Габсбургів був Філіп III, який правив **Іспанією та Португалією**, включаючи заморські імперії.* – (3-t)

The terms “*Portugal*” and “*Spain*” are translated as «Португалією» and «Іспанією» using the same principle. These are the names of two well-known countries that already have established equivalents in translation dictionaries and do not require additional borrowing.

One more example:

*To the south Philip also held **the Duchy of Milan, southern Italy and Sicily*** (De Lisle, 2022, p. 19). – (4-s)

*На півдні під його владою перебували **Міланське герцогство, Південна Італія та Сицилія**.* – (4-t)

In this case, the proper names are complex, which means they contain a common element, as in the example of “*the Duchy of Milan*”. To render this into Ukrainian, the common word ‘*Duchy*’ is translated directly and then the established equivalent for “*Milan*” is used. For “southern Italy”, the

translation of the adjective is used in conjunction with the traditional name of the country. This allows the geographical region to be identified precisely without deviating from standard usage. The term “*Sicily*” has been translated using the traditional Ukrainian equivalent «Сицилія».

Consider the following segment:

*To the east and north, Philip’s half-sister, Isabella, and her husband, Albert, ruled the **Spanish Netherlands** which covered most of modern-day **Belgium** and **Luxembourg**, as well as parts of what is now **northern France** and **west Germany** (De Lisle, 2022, p. 19). – (5-s)*

На сході й півночі єдинокровна сестра Філіпа, Ізабелла, разом зі своїм чоловіком Альбертом, керували Іспанськими Нідерландами — територією, що охоплювала більшу частину сучасних Бельгії та Люксембургу, а також частини нинішньої північної Франції та західної Німеччини. – (5-t)

Here, the geographical names «Бельгія» for “*Belgium*”, «Люксембург» for “*Luxembourg*”, «Франція» for “*France*” and «Німеччина» for “*Germany*” are well-known countries and are rendered using established equivalents. The complex toponym «Іспанські Нідерланди» for “*Spanish Netherlands*” is translated by applying the technique of literal translation (calque) of the adjective and using the traditional equivalent for the geographical noun. As Molina and Hurtado point out, calque is a translation technique whose basic principle lies in the literal translation of a word or phrase from the source language into the target language (Molina, Hurtado, 2002, p. 498). We consider this approach to translation to be appropriate, based on Karaban’s recommendation for translating compound geographical names where the general or descriptive element is translated into the TL (Karaban, 2004, p. 427).

Ethnographic realia

The next key area of analysis is ethnographic realia, which constitute the most diverse group of lexical items in the study. They cover a wide range of terms used to describe rituals, traditions and clothing. When translating such terms, attention should be paid to cultural differences, as they often have no established equivalents in modern Ukrainian. Most commonly, techniques such as naturalised borrowing, pure borrowing, calque, and descriptive translation are used to render them.

In the following example, the old French currency, the “*écu*”, is transcribed as “*еку*” because there is no exact equivalent for it.

*When Marie became pregnant again in 1609, Louise asked her for an annual stipend of 600 **écus** (De Lisle, 2022, p. 22). – (6-s)*

*Коли Марія знову завагітніла у 1609 році, Луїза попросила в неї щорічну платню у розмірі 600 **еку**. – (6-t)*

Another example of translating ethnographic realia:

*On 27 September 1601 Marie de’ Medici sat in a **birthing chair**, face to face with **three Princes of the Blood**. They were junior descendants of past kings of France and there to witness a state event (De Lisle, 2022, p. 22). – (7-s)*

*27 вересня 1601 року Марія де’ Медічі сиділа в **пологовому кріслі** навпроти **трьох принців крові**. Як молодші нащадки колишніх французьких монархів, вони мали бути присутніми для засвідчення державної події. – (7-t)*

Here, “*birthing chair*”, “*three Princes of the Blood*” are translated as “*пологовому кріслі*”, “*навпроти трьох принців крові*” accordingly. There is no established equivalent in Ukrainian that fully conveys the legal status (members of the royal dynasty who are entitled to the throne), so a calque is used in the translation. Similarly, as there is no established equivalent for the term “*birthing chair*” in Ukrainian, a descriptive translation was used.

Here is one more example:

*Marie intended to seize power while framing her actions in the context of the permitted feminine roles of wife and mother described in the stations set up for her **Grand Entry** (De Lisle, 2022, p. 28). – (8-s)*

Вона прагнула утвердити свою владу, вправно вписавши свої дії в межі традиційних жіночих ролей — дружини та матері, що прославляли декоративні споруди вздовж маршруту її **Великого В'їзду**. – (8-t)

Here, “*Grand entry*”, which refers to a monarch’s ceremonial entry into a city, is rendered as «**Великого В'їзду**» using calque. As there is no direct historical parallel to this phenomenon in Ukrainian culture, it was deemed more appropriate to render the term in this way.

The source text also contains borrowed words from French. Therefore, it was deemed appropriate to use borrowing and amplification in translation of these terms whilst retaining their original French spelling. For example:

The focus was instead courtly and religious, highly influenced by the French notion of ‘honnêteté’, a religious fashion that invested women with the Neoplatonic qualities of Beauty, Virtue and Love (De Lisle, 2022, p. 33). – (9-s)

Виховання базувалося на французькому понятті «*honnêteté*» (у пер. з франц. — **шляхетність**) — тогочасній інтелектуальній моді. – (9-t)

In the following example, where the French word “*préciosité*” is borrowed, the author provides a detailed description of the term. Consequently, the word was rendered as «*préciosité*» (у пер. з франц. — **преціозність**) using borrowing and amplification:

...and there was another fashion that Henrietta Maria would absorb and that drew from honnêteté: a style of thought and expression known as ‘préciosité’ which promoted a culture of refinement and wit over macho posturing and thuggery (De Lisle, 2022, p. 33). – (10-s)

Разом із цим Генрієтта Марія вбирала в себе і «*préciosité*» (у пер. з франц. — **преціозність**) — особливий стиль мислення та вишуканої мови, який звеличував культуру, інтелект і дотепність, протиставляючи їх грубій силі та чоловічому невігластву. – (10-t)

Political and social realia

The book under consideration contains a significant number of political and social realia that reflect the specific nature of the social order in early modern Europe. The text is full of the names of institutions of power, titles, dynastic ties and forms of political organisation associated, in particular, with the figures of Henry IV and Marie de’ Medici.

For example:

*This was the first **dauphin** – that is, the undisputed heir of a French king – to be born in eighty years, he said (De Lisle, 2022, p. 22).* – (11-s)

Це був перший **дофін** — тобто беззаперечний спадкоємець французького короля, народжений вперше за вісімдесят років, за його ж словами. – (11-t)

In this example, the term “*dauphin*” is translated into Ukrainian as «*дофін*», using naturalised borrowing as the target language has no equivalent term for this historical title of heir to the throne.

One more example:

*Marie de’ Medici could not make Leonora a **minister**, but she had made Concini a **Marshal** of France and Leonora wished she had not (De Lisle, 2022, p. 37).* – (12-s)

Марія Медічі не мала змоги призначити Леонору **міністром**, проте вона зробила Кончіні маршалом Франції — про що сама Леонора згодом гірко шкодувала. – (12-t)

During the translation of this segment, the social and political realia “*minister*” and “*Marshal*” are rendered through naturalised borrowing. In the TL, these terms — «*міністр*» and «*маршал*» — retain the morphological and phonetic characteristics of the SL while being fully integrated into the Ukrainian linguistic system.

The following example illustrates the use of calque:

*Nor had it stopped the **Gunpowder Plot** of 1605, in which English Catholics had hoped to blow him up in Parliament (De Lisle, 2022, p. 26).* – (13-s)

Не зупинили вони й **Порохову змову** 1605-го — зухвалий план англійських католиків підірвати короля разом із будівлею парламенту. – (13-t)

The phrase “Gunpowder Plot” is an example of a calque, as it is formed by a literal translation of its components: “*gunpowder*” — “*порох*”, “*plot*” — “*змова*”. In Ukrainian, it is rendered as “*Порохову змову*”. At the same time, this expression functions as an established equivalent for a historical event, so the translation combines calque with due regard for its status as a proper noun.

In the following example, the term “*royal nursery*” refers to social realia and denotes a specific institution for the upbringing of children at the royal court. In Ukrainian, this term is translated as «*королівських ясел*» using a calque:

*While Louis remained with Marie de' Medici, Henrietta Maria and her other siblings were returned to the **royal nursery** at Château Vieux in Saint-Germain-en-Laye Parliament (De Lisle, 2022, p. 29). – (14-s)*

*Людовик залишився при матері, а Генрієтту Марію з іншими дітьми відправили назад — до **королівських ясел** у в Шато Вьє в Сен-Жермен-ан-Леї. – (14-t)*

The term “*anointed*” is based on the idea of anointing, but the translation is not simply a description of a physical act, but rather conveys the monarch’s sacred status; hence the established equivalent «*помазаником Божим*» is used:

*Henrietta Maria saw Louis at ceremonies like those at Easter and other holy days, when he was brought out to heal the sick: a reminder that he was **God’s anointed**. (De Lisle, 2022, p. 31). – (15-s)*

*Генрієтта Марія бачила брата лише під час великих урочистостей — на Великдень чи в інші дні релігійних свят. Тоді Людовика виводили до народу для зцілення недужих, аби вкотре нагадати всім, що він був **помазаником Божим**. – (15-t)*

The term “*anointed*” is based on the idea of anointing, but the translation is not simply a description of a physical act, but rather conveys the monarch’s sacred status; hence the established equivalent «*помазаником Божим*» is used.

Overall, the sample analyses showed that for translating toponyms and anthroponyms such techniques as pure borrowing (8%), naturalised borrowing (28%), calque (19%) and established equivalent (45%) are used the most during the process of the translation (see Appendix A). As for rendering ethnographic realia, naturalised borrowing (24%), pure borrowing (11%), calque (48%), and descriptive translation (17%) are used the most (see Appendix B). Political and social realia are translated using calque (36%), naturalised borrowing (32%), pure borrowing (5%) and established equivalent (27%) (see Appendix C).

Conclusions

Consequently, we can draw some conclusions after we have explored the concepts of historical discourse, realia and its types and analysed what are the ways to overcome the problem of their rendering.

Firstly, it can be argued that historical discourse and historical realia are closely intertwined. The book *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation* by Leanda de Lisle is not merely a chronicle of events, but a complex system of social, religious and everyday markers of the 17th century. The author's main goal is to reveal the true nature of the Queen of France and to dispel the false narratives that had taken hold in Europe at the time. To provide a deeper understanding, the definition of historical discourse was examined in detail, and its key elements were identified: anthroponyms and toponyms, temporal markers and chrononyms, intertextual elements, and archaisms and stylised vocabulary.

These components are expressed through specific lexical units — realia that establish a connection with the historical era. To adequately convey the sociocultural and psychological aspects of the original, the translator must possess a deep understanding of the background knowledge and effectively apply translation techniques.

We have established a classification of realia and examined how each type is translated into Ukrainian. The analysis revealed that the most frequently applied techniques in translating toponyms and anthroponyms was established equivalents (45%), followed by naturalised borrowing (28%) and calque (19%). Pure borrowing appeared to be the least common strategy (8%) (see Appendix A).

In the case of ethnographic realia, the dominant strategy was calque (48%), whereas naturalised borrowing (24%) and descriptive translation (17%) were applied with moderate frequency. Pure borrowing, in contrast, was used relatively rarely (11%) (see Appendix B).

As for political and social realia, the sample showed a more balanced distribution: calque (36%) and naturalised borrowing (32%) was used the most frequently, while established equivalents and calque account for a slightly smaller proportion (27%) and (5%) accordingly (see Appendix C).

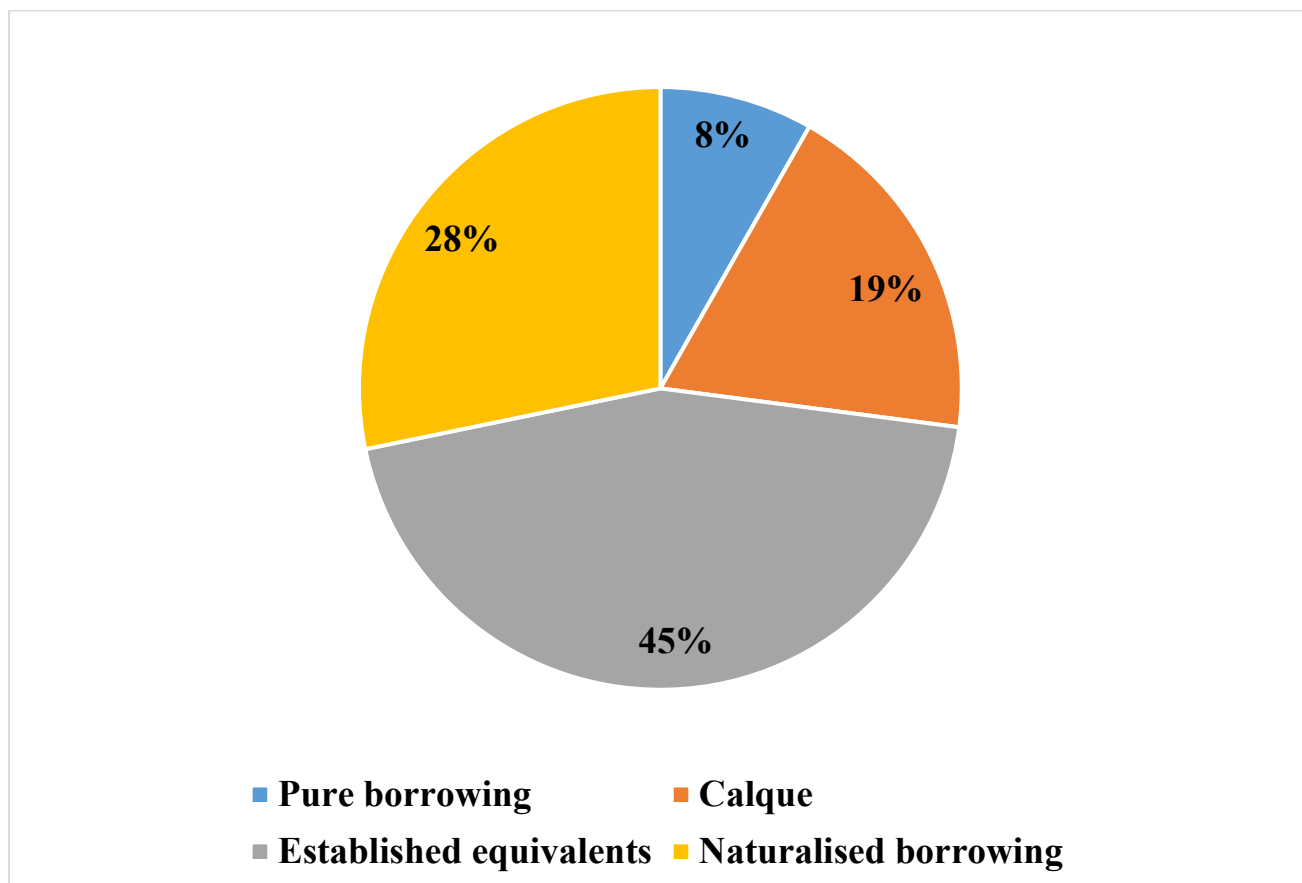
In conclusion, the results of this study demonstrate that the successful reproduction of historical discourse depends on striking a balance between preserving the authenticity of the source text and adapting the text to the conventions of the target language. Our study is merely a small component of practical and long-term research on this topic in the future. The prospect for further research lies in a deeper examination of the interplay between language and identity in biographical works, which will contribute to the refinement of translation practices concerning historical and cultural realia.

References

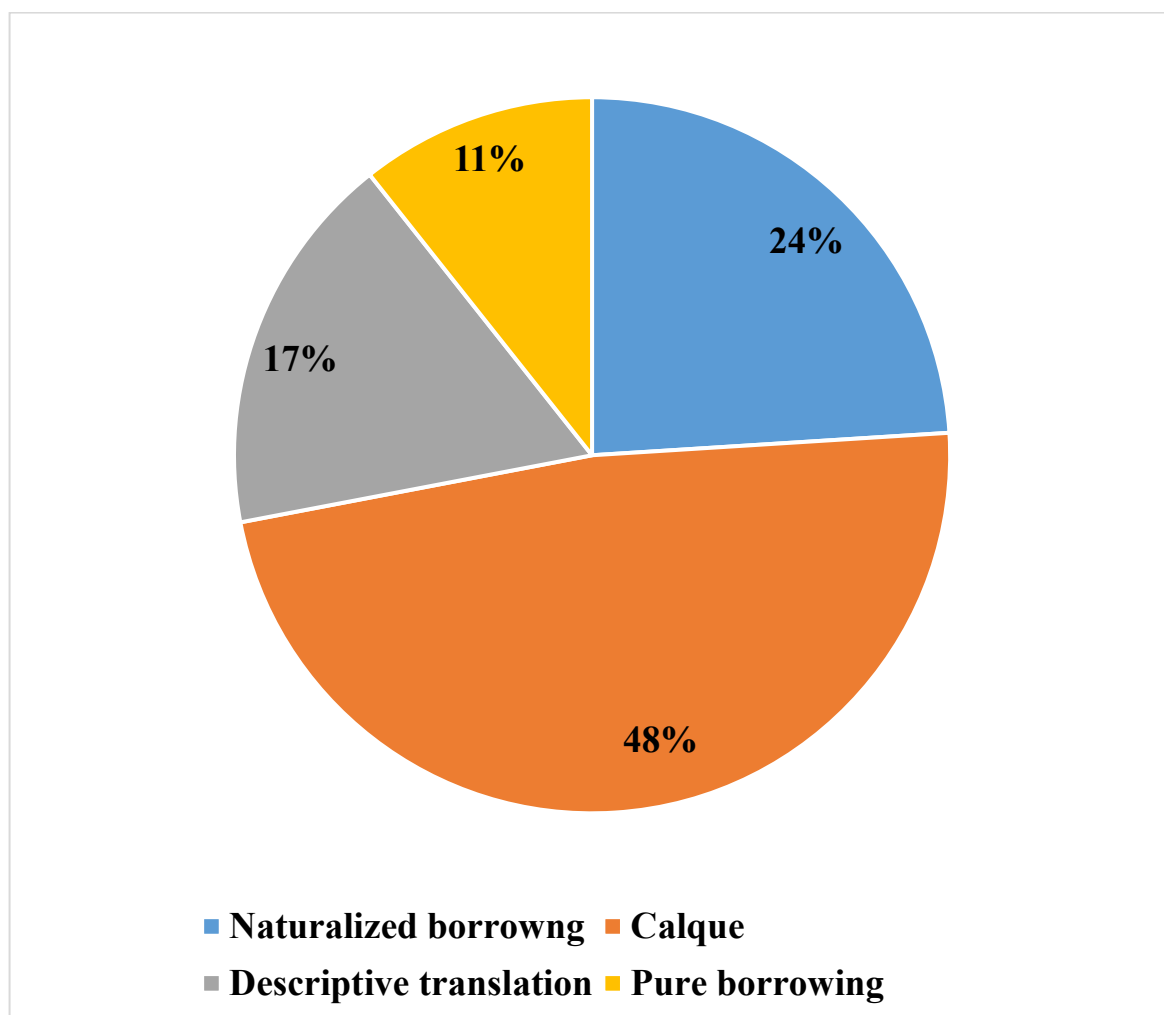
1. An, H. (2023). Study on the strategies of translating toponymy in *Journey to the West*. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences*, 14, 125–132. http://166.62.7.99/assets/default/article/2023/05/10/article_1683774865.pdf
2. Bassnett, S., & Lefevere, A. (1998). *Constructing cultures: Essays on literary translation* (Vol. 11). Multilingual Matters.
3. De Lisle, L. (n.d.). *Leanda de Lisle*. <https://www.leandadelisle.com/>
4. De Lisle, L. (2008, October 17). The sisters who would be queen: The tragedy of Mary, Katherine and Lady Jane Grey. *The Times*. <https://www.thetimes.com/comment/register/article/the-sisters-who-would-be-queen-the-tragedy-of-mary-katherine-and-lady-jane-grey-by-leanda-de-lisle-xrtd79kllpv>
5. De Lisle, L. (2022). *Henrietta Maria: Conspirator, Warrior, Phoenix Queen*. Random House.
6. Denti, O. (2012). The island of Sardinia from travel books to travel guides: The evolution of a genre. *Textus*, 25(1), 37–52. <https://www.rivisteweb.it/doi/10.7370/71233>
7. Dooley, R. A., & Levinsohn, S. H. (2024). *Analyzing discourse*. SIL International.
8. Flekova, L., Ferschke, O., & Gurevych, I. (2014). What makes a good biography? Multidimensional quality analysis based on Wikipedia article feedback data. In *Proceedings of the 23rd International Conference on World Wide Web* (pp. 855–866). ACM. https://www.researchgate.net/profile/Oliver-Ferschke/publication/259467156_What_Makes_a_Good_Biography_Multidimensional_Quality_Analysis_Based_on_Wikipedia_Article_Feedback_Data/links/00b4952ed1dc4dba4f000000/What-Makes-a-Good-Biography-Multidimensional-Quality-Analysis-Based-on-Wikipedia-Article-Feedback-Data.pdf
9. Garraty, J. A. (1957). The nature of biography. *The Centennial Review of Arts & Science*, 1(2), 123–141. <https://www.jstor.org/stable/45133792>
10. Harmer, J. (2001). *The practice of English language teaching* (3rd ed.). Longman.
11. Howarth, D. (2000). *Discourse*. Open University Press.
12. Ischenko, I. (2012). Difficulties while translating realia. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 1(3), 164–169. <https://phil.duan.edu.ua/images/stories/Files/2012/articles13-12/41.pdf>
13. Lee, H. (2009). *Biography: A very short introduction* (Vol. 206, pp. 1–27). Oxford University Press. Google Books
14. Mamadaliyev, A. (2023). The problems of realia in literary translation. *World Bulletin of Social Sciences*, 29, 20–25. [Article source](#)
15. Molina, L., & Hurtado Albir, A. (2002). Translation techniques revisited: A dynamic and functionalist approach. *Meta*, 47(4), 498–512. [PDF source](#)
16. Oxford University Press. (2024). *Biography, n*. In *Oxford English Dictionary*. Retrieved April 9, 2026, from [Oxford English Dictionary](#)
17. Penguin Random House. (n.d.). *Henrietta Maria: The warrior queen who divided a nation* by Leanda de Lisle. Retrieved April 9, 2026, from [Penguin Random House](#)
18. Reisigl, M. (2017). The discourse-historical approach. In J. Flowerdew & J. E. Richardson (Eds.), *The Routledge handbook of critical discourse studies* (pp. 44–59). Routledge. [Taylor & Francis chapter](#)
19. Reisigl, M., & Wodak, R. (2017). *The discourse-historical approach (DHA)* (pp. 87–121). [ResearchGate source](#)
20. Rheindorf, M. (2022). The discourse-historical approach: Methodological innovation and triangulation. In *Identity politics past and present* (pp. 45–75). [ResearchGate PDF](#)
21. Urban, M. (2022). *Henrietta Maria: The warrior queen who divided a nation* [Review of the book *Henrietta Maria: The Warrior Queen Who Divided a Nation*, by L. de Lisle]. *Historical Novel Society*. Retrieved April 8, 2026, from [Historical Novel Society review](#)

22. Van Dijk, T. A. (1997). The study of discourse. In T. A. Van Dijk (Ed.), *Discourse as structure and process* (Vol. 1, pp. 1–34). Sage Publications. Google Books
23. Venuti, L. (1991). Genealogies of translation theory: Schleiermacher. *TTR: Traduction, terminologie, rédaction*, 4(2), 125–150. [PDF source](#)
24. Зорівчак, Р. П. (1989). *Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)* (pp. 5–27). Видавництво при Львівському державному університеті. https://www.lnulibrary.lviv.ua/wp-content/uploads/2023/09/17_Zorivchak.pdf
25. Запольських, С. П. (2005). *Історичний дискурс та проблеми перекладу* (автореферат дисертації кандидата філологічних наук, Сумський державний університет). http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2005/05zspdpa.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
26. Карабан, В. І. (2004). *Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми*. Нова Книга. https://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/Karaban_2004_576.pdf
27. Ткачук, Т. І. (2017). Realia types and strategies of their translation in frames of cultural translation. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 30(2), 105–107. Article source: https://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v30/part_2/32.pdf

Appendix A
Toponyms and anthroponyms

Appendix B
Ethnographic realia

Appendix C
Political and social realia

